

Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları

Melek ÖKSÜZ*

Özet

Amerikan misyonerlerinin 19.yy. başlarında Osmanlı ülkesine gelmesiyle birlikte pek çok Amerikan dini, eğitim ve hayır kurumu açılmıştır. Bu kurumlar kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanarak faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Denetimsiz olarak çoğalan bu kurumlara, çıkarılan bazı kanunlarla düzenleme getirilmeye çalışılmıştır. Ancak 1901 tarihli Osmanlı-Fransız anlaşmasıyla Fransız kurumlarına bazı ayrıcalıkların tanınması diğer devletlerin de bu yönde taleplerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda 1907 yılında Osmanlı Devleti ile ABD arasında benzer bir anlaşma yapılmıştır. Fakat bu çok uzun soluklu olmamıştır. Nitekim 1914 yılında Osmanlı'nın tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırması ve 1917'de ABD ile diplomatik ilişkileri kesmesi ABD'yi bir takım arayışlara sevk etmiştir. Bundan sonraki süreç Amerikan kurumları için bir var olma mücadelesine dönüşmüştür. Amerikan Misyoner Örgütü Amerikan kurumlarının çıkarlarının korunması ve uluslararası bir platformda garantilenmesi için bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Bu konu 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda yeni ve bugünkü statüsüne kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Amerikan Kurumları, Amerikan Misyoner Örgütü, I. Dünya Savaşı

In Pursuit of Legal Statu in Ottoman Terrotories and American Instutions in the Fight for Existence

Abstract

In the beginning of the 19 th century, a lot of American religious, educational and charitable institutions were established right after American missioneries came to the Ottoman land. These institutions expanded their work areas by using the privileges which Capitulations provided to them. Some regulations were tried to be put into force in order to control these institutions growing in number without any kind of Ottoman supervision. However, 1901 Ottoman-Frenc agreement by which Franc institutions were given some privileges caused other states demand

* Yrd.Doç.Dr., KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail:moksuz@ktu.edu.tr

in the same way. In this context, a similar agreement were made between the Ottoman State and the USA. Yet, this did not last for a long time. The Ottoman State cancelled the Capitulations with the decision taken by only Ottoman State itself and cut off all diplomatic relations with the USA and this situation led the USA to search new ways. The following process became a struggle for American institutions to protect their existence and privileges in the Ottoman country. American Board of Commissioners for Foreign Missions made a series of attempts to protect and guarantee the interests of American institutions on an international platform. This issue was given its new and present states with Lozan Agreement, July the 24 th, 1923.

Key Words: the Ottoman Empire, American Institutions, American Board of Commissioner for Foreign Missions, World War I.

GİRİŞ

Osmanlı yönetimi, “Millet Sistemi” çerçevesinde ülkede yaşayan gayrimüslim topluluklara her türlü din ve vicdan hürriyetini sağlamıştır. Aynı serbestiyet eğitim ve öğretim alanında da uygulanmıştır. Azınlıklara tanınan bu haklar yabancılar için de teşvik edici olmuştur. Bunun bir sonucu olarak sayıları hızla artan okullar açılmış ve böylece “*yabancı devlet okulları*” ortaya çıkmıştır. Yabancı devlet okulları bir başka deyişle “*yabancı okullar*”, yabancı devletlerce kapitüler ayrıcalıklara dayanılarak kurulan ve asıl amacı Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasal, ekonomik ve kültürel etki alanları yaratmak ya da var olan etki alanlarını korumak ve genişletmek olan kültür ve eğitim kurumları olarak tanımlanır¹.

1535’de Fransızlara verilen kapitülasyonlar zamanla diğer ülkelere de tanınmıştır. Başlangıçta iktisadi amaçlarla tanınan bu imtiyazlar sonradan dini, siyasî ve sosyal bir mahiyet kazanarak eğitim ve öğretim alanında da kullanılmıştır². Aslında kapitülasyonlarda doğrudan okullara ya da öğretim hakkına ilişkin maddeler yer almıyordu. Ancak yabancı devletler, kendi vatandaşlarına tanınan “*ayin hürriyetini*”

¹ Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, **Osmanlı**, C. 5, Ankara 1999, s. 340.

² Yabancı devlet okullarının açılıp çoğalmasında kapitülasyonların etkisi hakkında bkz. Ayten Sezer, **Atatürk Dönemi’nde Yabancı Okullar (1923–1938)**, Ankara 1999, s.6–7; Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Ankara 1990, s. 43–48; İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ankara 1990, s. 12–13.

kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak ve de siyasal avantajlarından yararlanarak, okul açma ve eğitim verme imtiyazını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir³.

Başlangıçta yabancı devletlere bir ihsan olarak verilen kapitülasyonlar, zaman içerisinde bu devletler tarafından bir tür tabii hak olarak yorumlanmış ve birer baskı aracı haline dönüştürülmüştür⁴.

Yabancı devletler açtıkları okullar yanında, Osmanlı ülkesindeki cemaat okullarına da yardımlar yapıp onları himayeleri altına almışlardır. Bunun sonucu olarak zaman içinde birçok cemaat okulu, himayesi ve koruması altına girdiği devletin adıyla anılmıştır: Fransız-Rum Okulu, Amerikan-Ermeni Okulu gibi. Rusya Ortodoksları, Fransa ve Almanya Katolik Ermenileri, İngiltere Protestan Ermenileri himaye ederken Amerika da Protestan mezhebine kazandırılmış Ermenileri koruması altına almıştır⁵.

Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması ve Amerikan Okulları

1783 Versailles Antlaşması ile tarih sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devletleri 1784'ten itibaren Osmanlı Devleti ile ilgilenmeye başlamıştır⁶.

Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde Protestan Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri ile iki ülke arasındaki ticari ilişkiler paralel olarak gelişmiştir. Nitekim Türk- Amerikan ilişkileri önce tacirler ve misyonerler aracılığı ile başlamış, konsololar ve diplomatlar onları takip etmiştir⁷.

İlk Amerikan ticaret gemisi 1797'de İzmir'e gelmiştir⁸. Bu tarihten itibaren devam eden ticari ilişkilerin bir neticesi olarak 1830 yılında Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanmıştır⁹. Bu anlaşma ile ABD'ye “ *en ayrıcalıklı devlet statüsü*” verilmiştir¹⁰. Anlaşmanın 3. maddesine göre, Amerikan tüccarı, Türkiye'de simsar kullanabilecek ve bu simsarlar her millettten ve dinden olabilecekti. Amerika, anlaşmanın bu maddesine dayanarak Ermenileri simsar olarak kullanmaya başladı¹¹. İşte bu durum ABD-Ermeni yakınlaşmasını ve zamanla da

³ Uygur Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1985, s. 498-499.

⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 46.

⁵ Haydaroğlu, a.g.e., s. 13-16; İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, C. LII, sayı: 203, Ankara 1988, s. 627-628.

⁶ Amerikan Kongresi'nin 7 Mayıs 1784'de ticaret ve dostluk antlaşmaları yapmak üzere görevliler gönderdiği ülkeler arasında Osmanlı İmparatorluğu da vardır. Bkz. Orhan F. Köprülü, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Bellekten**, C. LI, sayı: 200, Ankara 1987, s. 927.

⁷ Bilal N. Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, 8-12 Ekim 1984, Erzurum, s. 79.

⁸ Şimşir, a.g.m., s. 80; Köprülü, a.g.m., s. 927.

⁹ Anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü, a.g.m., s. 927-932; Çağrı Erhan, “Osmanlı-ABD İlişkileri”, **Osmanlı**, C. 2, Ankara 1999, s. 236-237.

¹⁰ Şimşir, a.g.m., s. 81; Erhan, a.g.m., s. 237.

¹¹ Şimşir, a.g.m., s. 81.

Ermenilerin himayesini ve Amerikan vatandaşlığı hakkını getirmiştir¹². Bir başka deyişle 1830 Türk-Amerikan Ticaret Anlaşması, Amerikan tüccarına Türkiye pazarını açarken, aynı zamanda Türkiye Ermenilerine de Amerika ufkunu açmıştır. Böylece Amerikan tüccarının ve misyonerinin kanadı altında Amerikanlaşan bir Ermeni zümresi doğmuştur¹³.

1830 yılındaki anlaşmadan sonra, 1862 yılında Osmanlı-ABD arasında yeni bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalanmıştır¹⁴. Bu iki anlaşma Osmanlı-ABD ticari ilişkilerinde oldukça etkili olmuştur¹⁵.

Bu dönem, yani 19. yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı ülkesindeki misyonerlerin faaliyetlerine yoğun olarak başladıkları bir süreçtir. 1810'da Boston Massachusetts'de kurulan "*American Board of Commissioners for Foreign Missions*" (ABCFM) veya kısaca American Board isimli misyoner örgütü 1819 yılından itibaren Osmanlı topraklarını programına almış ve misyonerlerini Osmanlı topraklarına göndermiştir. Bu örgütün ilk misyonerleri olan Pliny Fisk ve Levi Persons 1820'de İzmir'e gelmişlerdir¹⁶. Amerikan Board yetkililerince, ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir dilekçenin ekinde örgütün Osmanlı ülkesinde ilk kez 1819 da faaliyete başladığı ve o zamandan itibaren yapılan çalışmaların devam ettiği hatta, güç ve önem kazandığı ifade edilmiştir. Ayrıca Amerikan Misyoner Örgütünün üç örgütle işbirliği içinde çalışmalarını yürüttüğü de özellikle belirtilmekteydi. Sözü edilen örgütler şunlardır: 1.Kadın Misyoner Örgütü (Boston, Massachusetts'de kurulmuştur), 2.İç Bölge Kadın Misyoner Örgütü (Chicago, İllinois'de kurulmuştur), 3.Pasifik Kadın Misyoner Örgütü (San Francisco, California'da kurulmuştur).¹⁷

¹² Tahsin Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", **Türkler**, C. 14, Ankara 2002,s. 185; Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", s. 629.

¹³ Şimşir, a.g.m., s. 82-83.

¹⁴ Köprülü, a.g.m., s. 934; Erhan, a.g.m., s. 239-240.

¹⁵ 1831–1899 tarihleri arasında iki ülke arasındaki ithalat, ihracat ve ticaret hacmi için bkz. Leland James Gordon, **American Relations With Turkey (1830–1930)**, Philadelphia 1932, s. 46–47.

¹⁶ Şimşir, a.g.m., s. 92; Köprülü, a.g.m., s. 936; Gordon, **a.g.e.**, s. 221; Osmanlı ülkesindeki misyonerlik faaliyetleri 3 dönem halinde incelenebilir: a-Hazırlık dönemi (1820-1839), b-Yerleşme dönemi (1840-1870), c-Hasat dönemi (1871-1900) Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, Ankara 2000, s. 23-164; Aynı mantığı sürdürerek 1900-1914 yılları da hasat dönemine dahil edilebilir. Bkz. Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, **Türkler**, C.2, Ankara 2002, s. 205.

¹⁷NARA(National Archives and Records Administration), M 363, Roll:7, 767.68119/ 0–201. Amerikan Misyoner Örgütü Dış İlişkiler Sorumlusu James L. Barton'un ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli dilekçe.

Amerikalı misyonerler çalışmalarını yürütebilmek amacıyla 19. yüzyılda İstanbul merkez olmak üzere Anadolu topraklarını üç çalışma bölgesine ayırmışlardı. Her çalışma bölgesine ait bir merkez ve önemli şehirler bulunuyordu.¹⁸

Misyonerler eğitim, yayımcılık faaliyetleri ve sağlık hizmetleri olmak üzere 3 işlevi yerine getirmekteydi. Yukarıda sözü edilen dilekçenin ekinde, Amerikan Misyoner Örgütünün nasıl yaygın bir faaliyet içinde olduğu şu şekilde belirtilmekteydi: “Eğer şu zamana kadar (1916 yılı) bir kıyas yapılacak olursa Türk İmparatorluğu içindeki Amerikan çıkarları hiçbir ülkeden geri değildir. Türk İmparatorluğunun her tarafı boyunca Amerikalılar eğitim sağlık, sanayi, hayır ve dini kurumlarını oluşturmak, geliştirmek ve devam ettirmek için çok çaba sarf etmiş ve fedakârlıkta bulunmuştur.”¹⁹ Amerikan misyoner faaliyetlerinin en önemli ögesi şüphesiz okullardı. Amerikan okullarını kendi içinde, Amerikalı Protestan misyonerlerin açtıkları okullar, Amerikalıların himayeleri altına aldıkları Ermeni okulları ve Amerikalıların bizzat açtıkları okullar olarak üçe ayırmak mümkündür²⁰. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesine ayak basmasından sonra ilk Protestan Amerikan misyoner okulu 1824 yılında Beyrut’ta açılmıştır²¹. 1834’te ise İstanbul’da Ermeniler için okul açılmıştır²².

Amerika, Osmanlı ülkesinde çeşitli Ermeni okullarını himayesi altına aldığı gibi kendi devlet okullarını da açmıştır. Robert Koleji, Merzifon Amerikan Koleji, Harput Amerikan Koleji, İstanbul Amerikan Kız Koleji bunların en bilinenlerindedir.

Her ne kadar yabancı okulların varlığı kapitüler ayrıcalıkların tanınmaya başlandığı tarihlere kadar geri götürülebilse de bu yönde asıl gelişme 19. yüzyılda olmuştur. Bu dönemde Amerika, Ermenileri Protestan mezhebine kazandırma çalışmalarına hız vermiştir. Öyle ki, 1848’de Osmanlı Hükümeti, Türkiye’deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanımıştır²³. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile sağlanan “vicdan hürriyeti” prensibinin mezhep değiştirme serbestliğinden yararlanan Protestan misyonerler, bu tarihten itibaren okul sayılarını arttırmışlardır²⁴. 19. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu’nda sayıları 700’ün üzerinde olan yabancı okulların yaklaşık 550’si, yani %77’si İngiltere ve Amerika’dan destek gören Protestan

¹⁸Bunlar, Batı Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir a.g.m., s. 93;bu konuda ayrıca bkz. Kocabaşoğlu,a.g.e.,s.71-73,82-83,92-118; Necmettin Tozlu “Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları” ,**Osmanlı**, C:5,Ankara 1999,s.331.

¹⁹ NARA 767. 68119 /0-201. James L. Barton’un Robert Lansing’e gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli dilekçe.

²⁰ Fendoğlu, a.g.m., s. 185.

²¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 28; Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, s. 341; Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s. 496.

²² Şimşir, a.g.m., s. 94; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 49; Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s. 496; Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, s. 341.

²³ Şimşir, a.g.m., s. 94.

²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, Ankara 1995, s. 128-129.

okullarıydı²⁵. 1870–1900 yıllarını kapsayan 30 yıl içinde Anadolu’daki Amerikan misyoner eğitimi nitelik ve nicelik bakımından oldukça gelişmişti²⁶. 1914’e gelindiğinde Amerika’nın Osmanlı ülkesinde 426 okulu, 25.000 öğrencisi, 9 hastanesi ve İzmir’de uluslar arası bir yüksek öğretim koleji mevcuttu.²⁷

Yabancı Devlet Okulları İle İlgili Yasal Düzenlemeler (1901’e kadar)

Osmanlı Devleti’nde yabancıların okul açmaları ancak fermanla mümkün olabilmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde yabancılar tarafından açılan okullar genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet göstermiştir²⁸. Dolayısıyla kapitülasyonların onlara sağladığı ayrıcalıkları her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu durumu yabancı devlet yetkilileri bile açıkça ifade etmişlerdir. Nitekim Amerikan Misyoner Örgütü’nün (Amerikan Board) Dış İlişkiler sorumlusu James L. Barton tarafından hazırlanan 7 Mart 1912 tarihli raporda²⁹ Osmanlı Devleti’nin daha ilk dönemlerden itibaren gayrimüslim topluluklarla yabancılara ait kurumlara yönelik hoşgörülü tutumundan bahsedilmektedir. Keza bu raporda, Osmanlı Hükümeti’nin çok uzun zamandır imparatorluk içindeki dinî, eğitim ve hayır kurumlarının işlevlerinden dolayı müsamaha içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri ve birtakım vergilerden de muaf tutuldukları ifade edilmiştir³⁰. Yabancı devletler kendilerini

²⁵ Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, s. 340.

²⁶ 1870–1900 yılları arasında Anadolu’daki Amerikan misyoner okulları ve öğrenci sayıları için bkz. Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, s. 344.

²⁷ Gordon a.g.e.,s.222 ;Necmettin Tozlu ,**Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar**,Ankara 1991,s.78.

²⁸ Cemil Koçak, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul 1985, s. 486.

²⁹ Amerika Dış İşleri Bakanı Robert Lansing, James L. Barton’dan Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan kurumlarının içinde bulunduğu durumu belirtir bir rapor hazırlamasını ister. James L. Barton da 7 Mart 1912 tarihli “Osmanlıdaki Yabancılara Ait Eğitim ve Hayır Kurumlarının Vergilendirilmesi Üzerine Rapordur” isimli raporu hazırlar ve Amerika’nın Dış İşleri Bakanlığına sunar. Bkz. NARA 767. 68119 / 0–201. James L. Barton tarafından hazırlanan 7 Mart 1912 tarihli rapor. Robert Lansing’in J.L.Barton’dan rapor isteği hakkında bilgi için bkz. NARA. 767. 68119 / 0–201.James L. Barton’un Robert Lansing’e yazdığı 6 Nisan 1916 tarihli mektup.

³⁰ “Osmanlı Hükümeti, çok uzun bir zamandır imparatorluk içindeki dini, eğitim ve hayır kurumlarına sadece gümrük dokunulmazlığı vermekle kalmamıştır. Ayrıca dini, eğitim ve hayır işlerine ayrılan ve bu amaçla kullanılan bütün mülkü, vergiden de muaf tutmuştur. Dolayısıyla Osmanlı hiçbir zaman camiler, kiliseler, sinagoglar, manastırlar, hastaneler, yetimhaneler, medreseler veya okullar üzerinde vergi talep etmedi. Çünkü ana fikir, bu tür binaların ilk kategorisininin, Yüce Allah’a tapınmak üzere ayrılması; ikinci ve üçüncü kategorisininin hayır ve

bağlayıcı bir nizamname olmadığı için rahatlıkla ülkenin her yerinde okul açabilmişlerdir. Büyük bir kısmı ruhsatsız ve denetimsiz olarak faaliyette bulunan bu okullara karşı zaman zaman bazı düzenlemeler getirilmeye çalışılmıştır. Bu konudaki ilk ciddi düzenleme, 1869 tarihli “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*”³¹ ile getirilmiştir.

Nizamnamenin 129. maddesi yabancı okullarla ilgiliydi. Nitekim bu madde ile “*Mekاتب-i hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebea-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebea-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır*”³² denilmek suretiyle özel okulların tanımı yapılmakta ve yabancıların özel okul açmalarına da izin verilmekteydi. Ancak bu madde yalnızca “*yabancı gerçek kişilerin*” okul açmasına izin veriyordu. “*yabancı tüzel şahıslar*” tarafından okul açılmasına müsaade olunmayacağı özellikle belirtiliyordu³³.

Aynı maddenin devamında, yabancı okulların kurulabilmesi için “*yabancı gerçek şahıs*” şartına ilaveten başka şartlardan da bahsediliyordu. Buna göre her şeyden önce okulun açılabilmesi için İstanbul’da Maarif Nezareti’nden, vilayetlerde ise valiliklerden ruhsat alınması, söz konusu kuruluşlarda öğretmenlik yapacak olanların elinde Maarif Nezareti tarafından onaylanmış bir belge bulunması, bu okullarda genel ahlâka ve siyasete aykırı derslerin okutturulmaması ve bunun sağlanması için de okutulacak dersler ile kitapların Maarif Nezareti tarafından görülmüş ve onaylanmış olması gerekmektedir.³⁴ Bu şartların tamamen mevcut olmaması halinde yabancı okulların açılmasına ve devamına ruhsat verilmeyeceği, kurallara uymayanların okullarının kapatılacağı ve kendilerinin de cezalandırılacağı belirtiliyordu³⁵.

1869 Nizamnamesi ile yeni açılan okullar için resmi ruhsat şartı getirilirken daha önceden açılan ve ruhsatsız oldukları bilinen okullar için de ruhsat alma mecburiyeti getirilmişti.³⁶ Amerikan Misyoner Örgütü’nün 1912 tarihli raporunda ruhsat alınmasının zorluğundan bahsedilmesinin yanı sıra bu durumun kendi çalışmalarını durduramayacağı da şu şekilde ifade edilmiştir: “*İmparatorluk iradesini almak kolay bir şey değildi. Bu tür izin için başvurular bazen bıyıp isteklerinden vazgeçmişlerdir. Diğerleri şeref ödülünün uğruna büyük bir azim ve gayretle uğraşmak zorundaydılar. Bununla birlikte, hangi*

parasız eğitim için kullanılmıyordu”. Bkz. NARA 767. 68119. / 0-201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s.1.

³¹ Nizamname için bkz. Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı –XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi-** (Haz. Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001, s. 424–459.

³² Mahmut Cevat, a.g.e., s. 445.

³³ Gündüz Ökçün, “Yabancıların Türkiye’de Okutma Hürriyeti”, **AÜSBF Dergisi**, C. XIV, Ankara 1959, No: 2–3, s. 141; Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s. 499.

³⁴ Koçak, a.g.m., s. 487; Sezer, a.g.e., s. 10; Haydaroğlu, a.g.e., s. 29; Vahapoğlu, a.g.e., s. 82-83.

³⁵ Mahmut Cevat, a.g.e., s. 445; Ökçün, a.g.m., s. 142.

³⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 83.

*mezhebin misyonerlik girişimi olursa olsun, bu tür düşüncelerle durdurulamaz. Çalışma devam etmelidir. Kilise, hastaneler, misyoner evleri, okullar, yetimhaneler, rahibe manastırları, yani ne gerekiyorsa sahip olunmalıdır*³⁷.

Ancak 1869 Nizamnamesi ile yabancı devlet okullarına yönelik olarak getirilen denetim uygulamada yeterince tatbik edilememiştir. Nitekim bu okullar son zamanlara kadar faaliyetlerini ruhsatsız bir şekilde sürdürmüşlerdir³⁸. Öyle ki, 1847'den itibaren açılan okullar bile, ancak 1900'lerde ruhsat alabilmiştir³⁹. Dolayısıyla 1869 Nizamnamesi'nin hükümlerine uyulmadığı gibi⁴⁰ çoğu zaman da bu güçlük diplomatik yollarla aşılabılmıştır⁴¹.

Bu konuda Robert Koleji örneği ilginçtir. Kolejin inşaatına başlama ruhsatı almak uzun sürmüştür. Bu hususta Amerikan Dışişleri Bakanlığı devreye sokulmuş ve bu yolla Osmanlı Hükümetine baskı yapılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde kolejin kurucusu Cyrus Hamlin'in Mithat Paşanın sadrazamlığı döneminde (1867–1868) onunla kurduğu yakınlık neticesinde ruhsat alınabilmiştir.⁴²

Yabancı devlet okullarına yönelik olarak yapılan düzenlemelere 1869 sonrasında da devam edilmiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nde yabancı okulların zararlı faaliyetlerine engel olmak ve onları denetlemek amacıyla bazı çalışmalar yapıldığı gibi ruhsatsız olanların kapatılmasına da gayret edilmiştir⁴³. 19 Haziran 1312 (1 Temmuz 1896) tarihli bir belgede “Adana’da bir hayli Amerikan mektepleri bulunduğu istihbar edilmiş ve bunların ruhsatsız küşad edilmiş olduğu dahi cümle-i istitlaattan bulunmuş olup madem ki ruhsat-ı resmîyeyi haiz olmayan mekteplerin sedd ü bendi hükm-ü nizam icabındandır”⁴⁴ denilmek suretiyle Adana’da ruhsatsız çalışan çok sayıda okul olduğu ve bunların kapatılmaları gereğinden bahsedilmekteydi.

6 Mayıs 1886’da gayrimüslim ve yabancı okulların teftişi ve programları ile kitaplarının incelenmesi için Maarif Nezareti bünyesinde “*Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnabiye Müfettişliği İdaresi*” kurulmuştur⁴⁵. Böylece gayrimüslim azınlık özel okulları ile yabancı devlet okulları üzerinde ilk kez “*müfettiş-i mahsusa*” aracılığı ile denetim

³⁷ NARA. 767. 68119 / 0–201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 1–2.

³⁸ İlber Ortaylı, TODAİE, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 14, sayı: 3, Ankara 1981, s.89.

³⁹ 1900-1903 tarihleri arasında Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan okul ve sosyal hizmet kurumlarından ruhsatlı veya ruhsatsız olarak çalışanların, eğer ruhsat alınmışsa ruhsat alınma tarihleri ile birlikte belirtildiği bir liste için bkz. Ortaylı, a.g.m., s. 91-96.

⁴⁰ Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s. 499; İlknur Haydaroğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, *Türkler*, C.14, Ankara 2002 ,s.184.

⁴¹ Nitekim yeni kurulacak okullar için, büyük elçinin sadrazamı ziyaret etmesi nizamname hükümlerinin bir yana atılmasına kâfi gelmekteydi. Bkz. Ökçün, a.g.m., s. 142.

⁴² Tozlu a.g.e.,s.172-173.

⁴³ Sezer, a.g.e., s. 10.

⁴⁴ Erol Kırşehirlioğlu, *Türkiyede Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 1963, s.144.

⁴⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 33-36; Koçak, a.g.m., s. 488; Sezer, a.g.e., s. 10; Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s. 499.

sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁶. Ancak, tıpkı 1869 Nizamnamesinde olduğu gibi bu düzenlemelerin de çok büyük bir bağlayıcılığı olmamıştır⁴⁷. Öyle ki, kanunların getirdiği yükümlülüklere uymak istemeyen yabancı devletler, işlerini mümkün olduğunca denetimsiz halletmeye çalışmışlar ve bu doğrultuda kaçamak yollara başvurmaktan da kaçınmamışlardır. Yabancı devletlere göre imparatorluk iradesi yani ruhsat almak oldukça uzun bir işlemi gerektiriyordu⁴⁸. Bunun için en kolay yolu tercih ederek iş oldubitti ile halledilme yoluna gidilmiş ve önce okul açılmış sonra da bir emr-i vaki ile ruhsat alınmak istenmiştir⁴⁹.

Amerikan Misyoner Örgütü'nün 1912 tarihli raporunda bu durum şu şekilde belirtilmiştir: “*Misyonerler -ve aslında gayrimüslim topluluklar- imparatorluk iradesinin alınmasını bekleyemezlerdi. Onlar için vergiden muaf tutulma ikinci derece önem taşıyordu. Esas olan şey bir binaya sahip olmak ve işe devam etmektir*”⁵⁰. Raporla bahsedilen sebepten ötürü, çok basit bir yönteme başvurdukları, önce bir mülk satın alıp bu mülkü yapılan bir sözleşme gereğince bir Osmanlı vatandaşı üzerine kaydettirdikleri ve bu şekilde faaliyetlerine devam ettikleri belirtiliyordu⁵¹. Nitekim Robert Kolej'in yapılacağı arsa, Cyrus Hamlin'in karısı Meryem binti Toma adına satın alınmıştı.⁵² Daha sonraki dönemlerde de benzer uygulamalar devam etmiştir. Robert Kolej'in müdürü C.F. Gates, Amiral Mark L. Bristol'a⁵³ yazdığı 17 Kasım 1921 tarihli mektubunda, Robert Kolej Yöneticileri, Beyrut Amerikan Üniversitesi, İstanbul Amerikan Kız Koleji, Amerikan Misyoner Örgütü (Amerikan Young Men's Christian Association ve Amerikan Women's Christian Association) gibi kurumların bu sebeple mülklere, kendi adlarına değil de kurum adına elinde bulunduran bir gerçek şahıs ile güven anlaşması imzalayarak sahip olduklarını ifade etmiştir. Hatta Robert Kolej müdürü C.F. Gates, “*...bu şekilde adıma kayıtlı, aslında Kolej Vakıf Yöneticileri Kuruluşu adına kayıtlı olması gereken birkaç gayrimenkul var*” demek suretiyle bu durum örneklendirilmiştir.⁵⁴ Yine raporda “*Bu şekilde imparatorluk iradesi vasıtasıyla kurulanların yanında, Katolik, Ortodoks ve*

⁴⁶ Koçak, a.g.m., s. 488.

⁴⁷ Mekatib-i Geyrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin başına Selanik vali yardımcısı Kostantinidi Paşa getirilmiştir. Amerikan okullarının pek çoğunun 1890'lı yıllarda ruhsat almış olması, müfettişliğin fiili durumu yasallaştırmaya çalıştığını göstermektedir. Bkz. Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, s.499; Kocabaşoğlu, a.g.e., s.90-91.

⁴⁸ Yabancı devlet okullarının ruhsat almak için izlemesi gereken prosedür için bkz. Haydaroğlu, a.g.e., s. 40-49.

⁴⁹ Haydaroğlu, a.g.e., s. 44.

⁵⁰ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 2.

⁵¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 2.

⁵² Bkz., Tozlu, a.g.e., s.168.

⁵³ Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra ABD Hükümeti İstanbul'a yüksek komiser unvanı ile Amiral Mark Bristol'u göndermiştir. 12 Ağustos 1919 'dan 29 Nisan 1927'ye kadar ülkesini temsil etmiştir.

⁵⁴ Bkz. NARA. 767. 68119 / 0- 201. C.F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

*Protestan misyonerlerince kurulan yüzlerce kilise, okul ve hastane meydana geldi*⁵⁵ denilmek suretiyle, padişah izni ile kurulanların yanı sıra bahsedilen şekilde bir oldu-bitti ile kurulan eğitim, dini ve sağlık amaçlı kurumların varlığına da işaret edilmekteydi.

Dolayısıyla 1900'lere gelindiğinde ruhsatlı olduğu gibi ruhsatsız olarak faaliyette bulunan yabancı devlet okullarının varlığı söz konusuydu.

1901 Tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması⁵⁶

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ile Fransa arasında İstanbul limanının inşası, Lorando ve Tubini alacakları ve Adapazarı bataklıklarının kurutulması meselelerinden dolayı anlaşmazlık yaşanır. Fransa'nın, Midilli'deki Osmanlı Gümrüğü'ne el koyması (Midilli Vakası) neticesinde 1901 yılında Osmanlı ile Fransa arasında bir anlaşma yapılır⁵⁷.

Bu anlaşmanın, Osmanlı ülkesindeki Fransız kurumları ile ilgili maddeleri şu şekildedir:

“1- Önceden tanınmış olsun veya olmasın Fransız okullarının veya Fransa koruması altındaki okulların hukuki olarak tanınması ve bunlara Osmanlı tarafından gümrük dokunulmazlığından yararlanma hakkının verilmesi.

2- Hayır işlerine veya dini işlere adanan Fransız kuruluşlarının veya Fransa'nın koruması altında bulunan kuruluşların tanınması ve bu kuruluşların emlak vergisinden muaf tutularak gümrük dokunulmazlığının verilmesi.

3- Belli sayıda Fransız veya Fransız koruması altında bulunan kuruluşların inşasına, genişletilmesine veya onarımına izin verilmesi ve bunların varlıklarının gelecekteki ilaveleriyle kanunen kabulü.

4- Bu anlaşmada Osmanlı tarafına düşen Fransızlar veya Fransa'nın himayesinde bulunan kişilerce ilerde Müslüman mahallelerinden ziyade gayrimüslimlerin yerleştiği mahallelerde yaptırılacak eğitim, dini veya benzer amaçlı kuruluşların emlak vergisi muafiyetine ve gümrük dokunulmazlığına verilen iznin tanınması.

*Ayrıca mevcut kuruluşlara benzer kuruluşların onarımı veya gelecekte genişletilmeleri söz konusu olduğunda, Fransız Elçiliği'nin verdiği tebliğden sonra 6 ay içerisinde bir itiraz yapılmazsa, burada bahsedilen sebepler yüzünden Bab-ı Ali'nin herhangi bir yazılı itirazda bulunmayacağı*⁵⁸.

⁵⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 3.

⁵⁶ Bu anlaşma Amerikan kaynaklarında Midilli Anlaşması olarak geçmektedir. Bkz. NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor; NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütünün Mali İşler Sorumlusu W.W. Peet'in Amiral Bristol'e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

⁵⁷ Ökçün, a.g.m., s. 142; Ayrıca bkz. Karal, a.g.e., s.433-434.

⁵⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 4-5; NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütünün Mali İşler Sorumlusu W.W. Peet'in Amiral Bristol'e gönderdiği 2

Görüldüğü üzere bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, diğer müesseseler yanında Fransız okullarının mevcudiyetlerini tanımış ve bunların tamir edilmelerini ve yeniden inşa ve genişletilmelerini kabul etmişti. Aynı zamanda bu kurumlara emlak vergisinden muafiyet ve gümrük dokunulmazlığı da tanınmıştı. Üstelik Osmanlı Hükümeti'ne yapılan müracaata 6 ay içinde yürütme makamından itiraz gelmezse müsaade alınmış ve muafiyetler kazanılmış sayılacaktı⁵⁹. Dolayısıyla 1901 anlaşması ile yabancı okullara ilişkin “ahdi” safha başlamış oluyordu⁶⁰.

Osmanlı Hükümeti, yabancı devletlere okulları ile ilgili olarak verilen imtiyazları tek taraflı bir ihsan olarak değerlendirse de bu devletler yapılan anlaşmalara dayanarak durumu tabii bir hak saymışlardır. Bu durum 1912 tarihli Amerikan Misyoner Örgütü'nün raporunda şöyle ifade edilmiştir: “...*Bab-ı Ali, vergiden muafiyet ve gümrük dokunulmazlığı gibi yabancılar kadar Osmanlıların da faydalandığı imtiyazların uluslararası bir anlaşma veya çift taraflı bir hareketin sonucu olmadığını ve bunun cömertçe verilen ve istendiğinde kaldırılabilir bir lütf sonucu olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte her ne kadar kabul edilmese de, Osmanlı mahkemesi Bab-ı Ali'ye belli bir miktar para cezası vermiştir. Fransa'nın harekete geçmesinden sonra Osmanlı Hükümeti 1901'de Fransa'nın Türkiye'deki kurumlarının imtiyazları ve statüleriyle ilgili olarak Fransa ile uzlaşmaya varmak zorunda kalmıştır. Bir iyilik sayılan bu durum, maalesef bu anlaşma ile Fransızlara kanunen verilen bir hakka dönüşmüştür*”⁶¹.

Amerikan kaynaklarında, Osmanlı-Fransız Anlaşmasıyla, aslında Fransa'ya yeni bir imtiyaz verilmediği, Osmanlı Hükümetinin sadece yürürlükteki anlaşmaları ve kapitülasyonları tanıdığı belirtilmiştir. Ayrıca bu anlaşmanın adeta o zamanın Osmanlı Hükümetince görmezlikten gelinen veya inkâr edilen mevcut anlaşmaların koşullarını hayata geçirdiği de ilave edilmiştir.⁶²

Buraya kadar ifade edilen hususlar göstermiştir ki, Fransız okullarının resmen tanınması ve bazı muafiyetleri kazanması noktasında 1901 anlaşması son derece önemlidir. Ancak daha da önemlisi şudur ki, bu anlaşma diğer devletlere emsal teşkil etmiş ve onlar da benzer haklar talep etmişlerdir. 1912 tarihli raporda bu durum, “*Fransız*

Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.; Ayrıca bkz. Ökçün, a.g.m., s. 143.

⁵⁹ Ökçün, a.g.m., s. 143; Ayrıca bkz. 7 Mart 1912 Tarihli Rapor, s. 5.

⁶⁰ Ökçün, 1901 anlaşmasıyla başlayan ve 1931'e kadar olan süreci “ahdi” safha olarak değerlendirmiştir. Bkz. Ökçün, a.g.m., s. 142-158.

⁶¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 6.

⁶² NARA. 767. 68119 / 0- 201. W.W.Peet'in Amiral Bristol'e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

*Hükümeti'nin elde etmiş olduğu şey, diğer bütün devletlerin kurumları için de elde edilmiş olarak değerlendirilmiştir*⁶³ denilmek suretiyle desteklenmiştir.

1907 Tarihli Osmanlı-ABD Anlaşması

1901 anlaşmasının yapılmasının hemen ardından aynı mantık ve hakla diğer devlet elçilikleri devreye girmek suretiyle benzer ayrıcalıklar elde etmeye çalışmışlardır. 1912 tarihli söz konusu raporda, “*Fransızları Türkiye’de dini, hayır ve eğitim kurumları olan diğer devletler takip etmiştir. Her biri kendi listesini veya listelerini sunmuş ve Bab-ı Ali ile Fransızlarınkine benzer anlaşmalar yapmışlardır*”⁶⁴ denilerek bu durum ifade edilmiştir. Bu bağlamda Amerika da diğer devletlerin yararlandığı bu haktan faydalanmak için harekete geçmiştir.

Nitekim 1903 tarihinde Washington’dan İstanbul’daki Amerikan elçiliğine gönderilen bir telgrafta; “*...1901 senesinde Fransa’ya ve ol vakitten beri Rusya, Almanya ve İtalya’ya bahş buyrulan aynı teminat ve müsaadatin Amerika tebaasına ve Amerikalıların müessesatına da teşmil buyrulmasını arzu ve intizar eylediği...*” ifadesiyle Amerika başkanının, bu yöndeki talebi dile getirilmiştir⁶⁵.

Osmanlı Hükümeti ise bu telgrafta cevap olarak “*...memalik-i şahanenin hemen her tarafında Amerikalılar tarafından tesis edilmiş olan mektepler diğer mekatib-i ecnebiyyeye mukis olmayarak adetleri pek kesir olduğu ve bu mektepler yüzünden günagün mazarrat tevelliüd eylemekte bulunduğu cihetle ...*”⁶⁶ diyerek Amerikan müesseselerinin sayılarının çokluğuna ve bu kurumların huzursuzluk ve fesada sebep olduklarına işaret etmiştir. Ayrıca Amerikan müesseselerinin diğer devlet müesseselerine tanınan haklardan yararlanabilmesi için Osmanlı ülkesinde bulunan bütün Amerikan kurumlarını gösteren bir defterin (listenin) Osmanlı hükümetine göndermesi gerektiği şu şekilde belirtilmekteydi: “*...memalik-i şahanedeki Amerika müessesatı için iktizayı hal emr-i ferman buyrulmak üzere ana dair defterin bir an evvel arz ve takdimi lüzumunun ...*”. Aksi takdirde liste olmaksızın konunun gündeme gelemeyeceği bildirilmiştir⁶⁷.

Bunun üzerine Amerikan Elçiliği, Şubat 1903’de Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan kurumlarının bir listesini Osmanlı Hükümeti’ne gönderir⁶⁸. Elçilik, Maarif Nezareti’ne başvurarak listedeki 400 müessese için Osmanlı Hükümeti’nden ruhsat istemiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti gönderilen bu listeye bazı müesseselerin de dahil

⁶³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 5.

⁶⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 6.

⁶⁵ Bkz. Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 154, 155.

⁶⁶ Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 155

⁶⁷ Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 158–159.

⁶⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 6; NARA. 767. 68119 / 0- 201. W.W.Pee’ın Amiral Bristol’e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes’e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

olabileceğini belirterek söz konusu listeyi onaylamayacağını Amerikan elçiliğine bildirmiştir. Bunun üzerine liste tekrar gözden geçirilerek sadece 10 yerdeki müessese için ruhsat talep edilmiştir⁶⁹.

Burada 400 gibi bir sayıdan itirazsız 10'a inilmesi ilk etapta Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne bir jesti gibi görünse de gerçekte böyle değildir. Çünkü burada sözü edilen gerçekte 10 kurum değildir. Tam aksine her biri, nitelikleri ve faaliyetleri itibarıyla çok yönlü hizmet veren birkaç kurumdur⁷⁰. Dolayısıyla Amerikan çıkarlarını sağlamak için yeterli desteği sağlayacak önemli istasyonlar durumunda olan bu kurumlar zaten diğerleri olmasa da istenen hizmeti verebilecek özellikteydi. Bundan ötürü, Amerika bir yandan amaçladığı faaliyetleri sürdürebilecek öte yandan da Osmanlı Hükümetine karşı şirin gözükecekti⁷¹.

Nihayetinde 1907 yılında son şekli verilen liste Osmanlı Hükümeti'ne sunuldu. Amerika'nın İstanbul elçisi Leishman'ın Tevfik Paşa'ya sunduğu 17 Mayıs 1907 tarih ve 893 nolu yazı ile Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 1907 Anlaşması gerçekleşmiş oldu⁷².

1907 Osmanlı- Amerikan Anlaşması'nın maddeleri şu şekildedir:

1-1907'de Osmanlı Hükümeti'ne sunulan listedeki Amerikan kurumlarının resmen tanınması; ayrıca diğer ülkelerin dini, hayır ve eğitim kurumlarına tanınan vergi muafiyeti, gümrük dokunulmazlığı ve diğer bütün ayrıcalıkların da tanınması,

2-Söz konusu kurumların tapuları sunması durumunda bunlara ruhsat verilmesi,

3-1907'de sunulan listedeki bütün dini, hayır ve eğitim amaçlı kullanılan Amerikan kurumlarına ait mülkün vergiden muafiyeti,

4-Anlaşmada bahsedilen kurumlarla, hukuki olarak aynı durumda olan misyoner evlerinin vergi muafiyetinden yararlanması.

Osmanlı Hükümeti'nin misyoner evlerinin hukuki açıdan anlaşmadaki söz konusu kurumlarla aynı durumda olmadığını düşünmesi halinde vergiye tabi tutması,

⁶⁹ Haydaroğlu, a.g.e., s. 142-143; Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", s. 637-638; Amerikan Elçisi bu 10 müessesenin tanınmaması halinde, Amerikan hükümetinin Osmanlı Hükümeti ile diplomatik münasebetleri keseceği tehdidinde dahi bulunmuştur. Bkz. Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 36.

⁷⁰ Mesela, listede bahsedilen 1. kurum: Kayseri ve Talas'ta kâin zükur ve nas mektepleri ve sıbyana mahsus bahçe mektebi ve hastane ve misyoner ikametina mahsus haneler ve eczanedir. Listedeki kurumlar için bkz. Haydaroğlu, a.g.e., s. 143; Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", s. 638-639; Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 36-37,163-164.

⁷¹ Haydaroğlu, a.g.e., s. 143-144; Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine bir İnceleme", s. 639.

⁷² NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 8; Bu raporda Amerikan Elçiliğinin 1905 yılında Kayseri'de bulunan kurumlara ruhsat almak için başvuruda bulunduğu ve bunu diğer kurumların izlediğini belirterek 1907 yılına kadar Osmanlı Hükümeti'nin 10 yerdeki Amerikan kurumuna ruhsat verdiği belirtilmekteydi. NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 7-8.

5-Listede yer alan kurumlarla aynı hukuki zeminde olsa bile gelir getiren kurumların vergiye tabi olması.⁷³

1901'de Osmanlı-Fransız Anlaşması yapıldıktan sonra Osmanlı Hükümeti, Amerikan Elçiliği aracılığıyla gümrük vergisini %8 den %11 e yükseltmek istemiştir. Başlangıçta Amerika bunu kabul etmeye pek yanaşmamış, Osmanlı Hükümeti'nin 1903 listesini tekrar gözden geçirmesiyle, anlaşma ancak 1907 yılında gerçekleşmiştir.⁷⁴ Böylece Amerika, kurumlarının çıkarlarının korunması için gümrük vergisi artışını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum 1 Şubat 1922 tarihli Amiral Bristol mektubunda şu şekilde ifade edilmiştir: "Gümrük vergisinin artırılmasına dair 1903-1907 anlaşmaları süresince bu değişiklik yapılmadan önce bize danışılmasında ısrar ettik ve Türkiye ile Almanya'nın muhalefetine rağmen, tercihimizi Türkiye'deki kurumlarımızı korumak için gümrük vergisi artışı yönünde kullandık."⁷⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ile Amerika arasında yapılan ve yukarıda yazılı olan hususları ihtiva eden anlaşma, prensip olarak 1901 Osmanlı-Fransız Anlaşmasına benzemektedir. 1907 Anlaşması ile listede mevcut olan Amerikan kurumlarının resmen tanınmasının yanı sıra diğer devletlerin dini, hayır ve eğitim kurumlarına tanınan vergi muafiyeti, gümrük dokunulmazlığı ve diğer bütün ayrıcalıkların tanınması söz konusu olmuştur.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Osmanlı Hükümeti ile Amerikan Elçiliği arasında anlaşma maddeleri ile ilgili olarak bazı sorunlar yaşanmıştır. İlk anlaşmazlık, vergi muafiyetinin başlangıç tarihine ilişkindir. Daha evvel ifade edildiği üzere 1901 Osmanlı-Fransız Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Amerikan Elçiliği 1901 anlaşmasına dayanarak Şubat 1903'de Osmanlı ülkesindeki Amerikan kurumlarının listesini Osmanlı Hükümeti'ne göndermiştir. Bundan sonra yaşanan gelişmeler oldukça ilginçtir. Çünkü Amerikan Elçiliği, 1901 Anlaşmasına dayanarak 1 Mart 1903 itibarı ile Amerikan kurumlarına vergi ödemelerinin durdurulması talimatını vermişti. Ağustos 1903'te ise, Osmanlı Hükümeti'ne diğer devletlerin kurumlarına tanınan vergi muafiyetini kendi kurumları için de geçerli kabul ettiklerini, bundan dolayı da 1 Mart 1903 sonrası hiçbir Amerika kurumunun vergi ödemek zorunda olmadığı bildirilmiştir.⁷⁶

⁷³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s.8- 9; NARA. 767. 68119 / 0- 201. W.W.Peet'in Amiral Bristol'e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

⁷⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 18; NARA. 767. 68119 / 0- 201. W.W.Peet'in Amiral Bristol'e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

⁷⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral L. Mark Bristol'un ABD Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

⁷⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 6-7.

Bu gelişmelerden dolayı Amerikan Elçiliği, anlaşmada sözü edilen vergi muafiyetinin 1 Mart 1903 tarihinden itibaren geçerli olmasını istemiştir. 1901 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşmasına dayanarak, tarafların eşitliği ilkesi doğrultusunda 1 Mart 1903 sonrasında Amerikan kurumlarının vergi ödemediklerini ve bu duruma Osmanlı'nın da ses çıkarmadığını gerekçe göstermişlerdir. Oysa Osmanlı Hükümeti, ruhsat almak isteyen Amerikan kurumlarının listesinin ancak 1907'de son şekliyle kendisine sunulup kabul gördüğünü ve nihai anlaşmanın yapıldığını belirterek vergi muafiyetinin, ancak Mayıs 1907'den itibaren geçerli olabileceği konusunda ısrar etmiştir⁷⁷.

Bu meyanda taraflar arasında ortaya çıkan diğer bir anlaşmazlık, vergi muafiyetinden faydalanacak kurumlar konusunda olmuştur. Bu husus iki noktada tartışmayı gündeme getirmiştir:

1-Yeni edinilen mülk için vergi ödenecek mi?

2-Vergiden muaf olan bir arazi üzerinde bina inşa edildiği takdirde, bu bina da vergiden muaf olacak mı? Ayrıca vergiden muaf olan binalara yeni yapılan ilavelerde vergi muafiyeti söz konusu olacak mı?⁷⁸

Bu noktada Amerikan Elçiliği vergi muafiyetini savunsa da Osmanlı Hükümeti bu gibi durumlarda vergi muafiyetinin söz konusu edilemeyeceğini belirtmiştir. Buna dayanak olarak da, anlaşmada yer alan vergi muafiyetinin yalnızca 1907'de mevcut olan kurumlar için geçerli olduğunu, bu yüzden de 1907 sonrasında edinilen veya mevcutlarına ilave olunan binalardan vergi alınacağını belirtmiştir⁷⁹.

Osmanlı Devleti her ne kadar 1901 ve sonrasında yapılan anlaşmalarla ülkede bulunan yabancı devletlere ait dini, eğitim ve hayır kurumlarını resmen tanımış ve onlara bazı muafiyetler vermiş olsa da bu kurumların denetimden uzak bir şekilde faaliyette bulunmalarına taraftar olmamıştır. Bundan dolayı söz konusu anlaşmalardan doğabilecek suiistimalleri önlemek amacıyla kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Hükümeti, Amerikan kurumlarının vergilendirilmesi meselesindeki tartışmalara son noktayı koymak için 12 Nisan 1910 tarihinde Amerikan Elçiliğine, bu konudaki kararını tebliğ etmiştir⁸⁰.

Bu tebliğde, Osmanlı ülkesinde bulunan çok sayıdaki dini, eğitim ve hayır kurumlarının her geçen gün sayılarının arttığı ve bu durumun Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkilediği şu şekilde belirtilmekteydi: *“İmparatorlukta kurulan dini, eğitim ve hayır kurumları ki sayıları şimdiden oldukça fazladır, büyüklüklerini arttırmak ve çoğalmak eğilimindedirler. Sıklıkla kendi ihtiyaçlarıyla uyuşmayan önemli gayrimenkulü işgal etmekte ve hepsi vergiden muaf tutulmak yoluyla kâr elde etmenin*

⁷⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 10-11.

⁷⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 11-12.

⁷⁹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 12.

⁸⁰ Amerikan Misyoner Örgütü'nün Dış İlişkiler Sorumlusu James L. Barton, bu tebliğin İngilizce tercümesini, söz konusu 1912 tarihli raporun eki olarak Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'na sunmuştur.

yollarını aramaktadırlar. Bu suretle, hakkaniyete karşıt olarak hazinenin çıkarına yönelik bir zarar oluşturmaktadırlar”⁸¹.

Tebliğin devamında bu kurumların her ne kadar kamu hizmeti görüyor olsa da başlangıçtaki işlevlerinden çok uzaklaştıkları ve artık birer hayır kurumu olmaktan çıktıkları belirtilmekteydi. İşte bu nedenle Osmanlı Hükümeti bazı prensipleri esas alarak bu gidişata bir son vermek istemiştir. Bu doğrultuda tebliğde yer alan ana prensipler şu şekilde belirtilmiştir:

“-Hukuken tanınmış okul, hastane, yetimhane gibi dini ve hayır kurumları arasında verdikleri hizmetten gelir elde edenler, arazi vergilerini ve gayrimenkuller üzerine kanunların gerektirdiği diğer ücretleri ödeyeceklerdir.

—Yukarıda bahsedilen kurumlar arasında ücretsiz hizmet veren kurumlar vergi muafiyetinden faydalanacaklardır.

—Gelir getiren mülkler ister ücretsiz hayır işleri yapan bir kuruma ait olsun isterse de verdikleri hizmetten gelir elde eden bir kuruma ait olsun bütün vergilere ve gerekli ödemelere tabi olacaklardır”⁸².

Böylece bu tebliğde, vergi muafiyeti hususunda ücretsiz hizmet veren kurumlarla, verdikleri hizmet karşılığında ücret alan kurumlar arasında bir ayırım yapılmış oluyordu. Ayrıca, 1907 Anlaşması’nda yeterince açık olmayan ve suiistimal edilebilecek maddeler bu şekilde yeniden düzenlenerek açıklığa kavuşturuluyordu.

Tebliğin sonunda, devam eden düzenlemelerin Osmanlı İmparatorluğunca verilen çok özel bir desteği düzenlemekten başka bir amacı olmadığından ve bu düzenlemeler hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın adalet ve eşitliğe uygun olduklarından bahisle “Hariciye Nezareti, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliği’nin, barış ve arkadaşlık ruhu ile bu düzenlemeleri takdir etmede başarısız olmayacağına ve kendi yetki alanındaki kurumları yukarıda formüle edilen kurallara uymaya kibarca davet edeceğine ikna olmuştur”⁸³ denilmektedir.

Osmanlı Hükümeti, Amerikan Elçiliği’ne bu tebliği verirken uygulamada da aynı prensipler doğrultusunda hareket ederek bu kararlı tutumunun arkasında olduğunu göstermiştir. Nitekim bunun somut bir örneği, Robert Koleji adına alınan birkaç mülk ile ilişkili bir olayda kendini göstermiştir. Robert Koleji yetkilileri yeni alınan bu mülkler için Osmanlı Devleti’ne vergi vermek istememiştir. Oysa Osmanlı Hükümeti başlangıçtan beri iyi niyetlerle verilen ayrıcalıkların artık suiistimal edilmeye çalışıldığını belirterek vergi konusunda ısrar etmiştir. Robert Koleji’nin bu kararlı tutum karşısında nasıl davrandığı 1912 tarihli raporda şöyle ifade edilmiştir: “Bu argüman kolej yetkililerine uygun geldi, çünkü bir anayasası olan Osmanlı Hükümetine olan sempatilerini gösterme arzusundaydılar. Yukarıda bahsedilen mülk üzerine vergilerini ödemeyi kabul ettiler.”⁸⁴.

⁸¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 12 Nisan 1910 tarihli tebliğ.

⁸² NARA. 767. 68119 / 0- 201. 12 Nisan 1910 tarihli tebliğ.

⁸³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 12 Nisan 1910 tarihli tebliğ.

⁸⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 12–13.

Benzer bir olay İzmir’de İngiltere’nin bir okuluna ilave bir bölüm inşası meselesinde ortaya çıkmıştır. İngiliz Elçiliği, bu ilave bölümün inşası için Osmanlı Hükümetine başvurduğunda vergi kuralı ile karşılaşmıştır. İngiliz Elçiliği bu vergiyi ödemeyi kabul edene kadar da inşa iznini alamamıştır⁸⁵.

Elbette Osmanlı ülkesindeki yabancı devlet kurumlarına yönelik olarak yapılan bu düzenlemelerle ortaya çıkan yeni yükümlülükler, önceden beri serbestçe hareket edebilen devletler tarafından hoş karşılanmamıştır. Öyle ki, Amerikan Misyoner Örgütü 1901 ve 1907 tarihleri arasındaki anlaşmaların yorumlanması ve uygulanması noktasında Osmanlı Hükümeti’nin işleri zorlaştırmak için küçük meseleler üzerine tartışma taktiği uyguladığını iddia etmiştir⁸⁶. Burada dikkati çeken husus şudur ki, sadece Amerika değil, diğer devletler dahi, Osmanlı Devleti’nin yabancı kurumlar için tanıdığı ayrıcalıklardan mümkün olduğunca yararlanmak istemişlerdir. Bunun için de Osmanlı Hükümeti’nin direnç gösteren tavrına karşı hukuki dayanak oluşturmaya çalışmışlardır. Bu konudaki en önemli dayanakları da elbette 1901 Osmanlı-Fransız Anlaşması olmuştur.

Osmanlı Devleti yapılmış olan anlaşmalara uymak noktasında bir sorun yaşamamakla birlikte bunların devlet bünyesine zarar verecek ölçüde genişletilmeye çalışılmasından endişe etmiştir. Bu durum, 1912 tarihli raporda şu şekilde ifade edilmiştir: “*Osmanlı yetkilileri herhangi bir kurumu suçlama isteği olmaksızın, bu imtiyazlardan kaynaklanan iğrenç suiistimallerin gayet farkındaydılar. Hükümet, anlaşmaya saygı göstermeye hazırdı ama maddi durumu ve öz savunmasına uygun şekilde. Bu imtiyazlar daha ileriye götürülmemeliydi*”⁸⁷. Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti “*bu imtiyazlar daha ileri götürülmemelidir*” anlayışı çerçevesinde kendi çıkarlarını gözetme kaygısını taşımaktaydı.

Osmanlı Hükümeti’nin bu tutumuna sebep olarak, ülkede meydana gelen siyasi gelişmelere paralel biçimde ortaya çıkan zihniyet değişimi gösterilmiştir. Bu değişimin bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda bağımsız bir milli onur düşüncesinin ortaya çıktığı ve bu anlayışın savunucuları durumundaki Jön Türk bürokrasinin bu muafiyet ve dokunulmazlıkların zaman içerisinde başka bir boyut kazanması ve kapitülasyonlara yeni halkalar eklenmesi endişesini taşıdıkları belirtilir. Ayrıca, çok uzun zamandır cömertçe verilen bu ayrıcalıkların mevcut anlaşmalarla Osmanlıyı biraz daha zora sokacağı korkusu da söz konusudur. Aynı zihniyetin temsilcileri, 1901 ve sonrasında yapılan benzer anlaşmaları tasvip etmedikleri gibi ortaya çıkan bu yeni durumu “*Antonio’nun iplerini Shylock’un ellerine bırakmak*”⁸⁸ şeklinde nitelendirmişlerdir⁸⁹.

⁸⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 14.

⁸⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 17.

⁸⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 12–13.

⁸⁸ Sheakespear’ın “*Venedik Tüccarı*” isimli oyununda Antonio, varlıklı ve cömert bir tüccar karakterini, Shylock ise tefeci karakterini temsil eder. Shylock, Antonio’ya ödünç para verir ve eğer Antonio borcunu ödemezse karşılığında vücudundan büyük bir parça et koparacağını söyler.

⁸⁹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 18.

1912 tarihli raporda bu , Osmanlı Hükümeti adına Hariciye Nezareti'nin bu konudaki tutumunun nedeni şu şekilde ifade edilmiştir: “... *Bu son düşünce Osmanlı Hariciye Nezareti'nin işleri geciktiren ve canımızı sıkan politikasını açıklayabilir*”⁹⁰. Bununla birlikte bu yeni dönemde hâlâ eski geleneklere göre düşünen çok az bir kesimin konuyu çok farklı değerlendirdiği de belirtilir. Bunlar, Osmanlı Hükümeti'nin bu muafiyetleri büyüklüğünün bir göstergesi olarak verdiğini ve bunun “*yüceliğin bir zorunluluğu*” olduğunu düşünürler⁹¹. Fakat çoğunluğun bunun tam tersini düşündüğü ve ekonomik boyutu ile ilgili endişeler taşıdığı 1912 tarihli rapora şu cümlelerle geçirilmiştir: “*Fakat çoğunluk, bu durumu yabancı kurumların verdikleri hizmetin gerçek değerine dair şüpheler bir yana böylesi bir cömertliğin Hazinesinin durumuyla bağdaşmayan bir müsriflik olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu şöyle ifade ediyorlar: Bir hükümet, bütçesindeki açığı kapatmak için kredi almak zorunda kaldığında, kendisine ait zorunlu hizmetlerini doğru düzgün yerine getiremediğinde; vergi memurları, fakirlikten muzdarip ülkenin vergi ödeyen vatandaşının ev eşyasını vergi toplamak için sattığında; devlet memurlarının bir yılda zar zor 8 ay maaş aldığı, vatandaşın kendisini fakirlik ve sefaletle çevrilmiş hissettiği bir ülkede, hükümet varlıklı ülkelerin giderek büyüyen dini ve hayır kurumlarına cömert davranmaya ve sınırsız muafiyetler ve dokunulmazlıklar vermeye devam edebilir mi? Böyle bir hükümetin, eski altın günlerde olduğu kadar cömert olmaya hakkı var mıdır? Eğer hakkı yoksa, misyoner kuruluşların, din ve hayır işleri adına hükümetin bu muafiyetlere ve dokunulmazlıklara bir sınır koymamasını istemeye hakları var mıdır?*”⁹²

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nde çoğunluğu oluşturan yeni zihniyetin temsilcileri, yabancı devletlerin kurumlarına verilen ayrıcalıkların zaman içerisinde genişletilerek devlet için bir baskı aracı haline getirildiğini ve bu durumun ayrıca hazineyi de olumsuz yönde etkilediğini düşünmekteydiler. Bunlar, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları bu muameleden dolayı yabancı devlet elçiliklerinin gelecekte “*Adaletin yerine gelmesi sürecinde hiçbirimiz günahlarımızdan kurtulamayacağız.*” şeklinde itirafta bulunmalarını beklemekteydiler⁹³.

Oysa Amerikan Elçiliği, 1907 Anlaşmasından sonra, anlaşma maddelerinin her iki tarafça farklı yorumlanmasından kaynaklanan sorunlarda mümkün merteye mevcut şartları kendi lehlerine düzenleme gayreti içinde olmuştur.

Amerikan Misyoner Örgütü'nün 1912 tarihli raporunun sonunda her iki tarafın çıkarları doğrultusunda anlaşmazlık meselelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve tekrar uzlaşmanın sağlanması arzusunda oldukları şu şekilde belirtilmiştir: “... *Yabancı kurumların ve misyoner kuruluşların sürtüşmeden kaçınmak ve hem kendi aralarında hem de imparatorlukla daha samimi ilişkiler kurmak ve mevcudiyetlerini daha yararlı bir*

⁹⁰ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 18.

⁹¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 19.

⁹² NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 19.

⁹³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 18.

*hale getirmek için bir anlaşma zemini oluşturulmalıdır*⁹⁴. Bu bağlamda her iki tarafın çıkarlarına uygun olabilecek bir formül teklif edilmiştir.

“*Vergiden muaf bir gayrimenkulün yeni ilaveleri veya genişletilmiş bölümlerinin aynı muafiyetten faydalanması; Osmanlı Hükümeti’nin ruhsat verme işlemlerini zora sokmaması*” gibi isteklerde bulunurken bunun karşılığında Osmanlı Hükümeti’nin vergi muafiyetinin başlangıç tarihine ilişkin görüşünün kabul edilebileceği teklifi getirilmiştir⁹⁵. Raporun sonunda bu şekilde bir toleransın Osmanlı ülkesinde bulunan diğer bütün devlet kurumları için de geçerli olmasının biraz aşırı olacağı belirtilerek Amerikan kurumlarının hemen her dönemde diğer devlet kurumlarına göre Osmanlı Devleti’nden oldukça iyi muamele gördüklerini de itiraf etmişlerdir⁹⁶.

Osmanlı Devleti 1901 yılından itibaren Fransa başta olmak üzere bazı devletlerle anlaşmalar yapmış ve bu anlaşmalarla bu devletlerin okullarına bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak bu anlaşmalardan doğabilecek suiistimallerin önüne geçmek amacıyla elçilikler vasıtasıyla diplomatik görüşmelerin yanı sıra bir dizi düzenlemeler de yapılmıştır.

Özellikle 1914 ve 1915 yıllarında İttihat ve Terakki Hükümetleri yabancı okulların denetlenmesine ilişkin ciddi tedbirler getirmişlerse de I. Dünya Savaşı döneminde misyoner okulları da dahil yabancı okulların hemen tamamı kapandığından bu tedbirleri uygulayabilmek fiilen mümkün olmamıştır⁹⁷.

I. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine Osmanlı Hükümeti 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonların kaldırıldığını açıklamıştır. Osmanlı Devleti, savaşa katılması ile birlikte savaştığı devletlerin okullarına, eğitim ve sağlık hizmeti veren kurumlarına el koymuştur. Bu devletler, savaş sonrası süreçte bu uygulamayı kapitülasyonların kaldırılması ile ilişkilendirip tepki göstermişlerdir⁹⁸. Gerek Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler Sorumlusu W.W.Peet’in Amiral Bristol’a yazdığı 2 Aralık 1921 tarihli mektupta, gerekse Amerikan Misyoner Örgütünün Dış ilişkiler Sorumlusu James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektupta; “*1914 Ekiminde Türkiye Hükümetince kapitülasyonların feshedilmesi hareketi ABD hükümetince reddedilmiştir ve elbette hükümsüz ve geçersiz kalmalıdır*”⁹⁹ ibaresi yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki, ABD kapitülasyonların kaldırılma kararını tanımamıştır ve ilerleyen tarihlerde de kapitülasyonların tekrar işlerlik kazanması için

⁹⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 20.

⁹⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 20.

⁹⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. 7 Mart 1912 tarihli rapor, s. 21.

⁹⁷ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nden 1923 Lozan Antlaşması’na kadar olan süreçte yapılan idari ve hukuki düzenlemeler ve bu düzenlemelerle getirilmek istenen sistem hakkında bkz. Vahapoğlu, a.g.e., s. 78–130.

⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kısım: III, Ankara 1991, s. 474–477.

⁹⁹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. W.W.Peet’in Amiral Bristol’e gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes’e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

çaba harcamıştır. Kapitülasyonların kaldırılması sürecinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Türk hükümetinin Amerikalılar veya kurumlarına karşı düşmanca bir niyetinin olmadığı konusunda elçi Morgenthau'yu temin ettiği belirtilir.¹⁰⁰ Her ne kadar kapitülasyonların kaldırılması ile 1830 Osmanlı-ABD Anlaşması'na dayanan tüm Amerikan okullarının hiçbir dayanağı kalmıyorsa da, Amerika henüz savaşa girmediği için okulları faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir¹⁰¹. Ancak savaş sırasında zararlı faaliyetlerinden dolayı kapatılan Amerikan okulları da olmuştur¹⁰².

Öte yandan bu süreçte bir dizi düzenleme de yapılmıştır. 23 Şubat 1330 (8 Mart 1915)'de "*Memalik-i Osmaniye'de Ecnebilerin Hukuk ve Vezâifine Dair Muvakkat Kanun*" çıkarılmıştır. Bu kanunun, "*İşbu kanunun tarihi neşrinden evvel Memalik-i Osmaniye'de mektep küşat eden ecnebilerin hukuku mükteşebesi kavanin ve nizamâtı devlete ittiba şartıyla mahfuzdur*" maddesine göre; söz konusu tarihten önce gerek gerçek gerekse tüzel kişilerce kurulmuş okullara mükteşep (kazanılmış) hak tanınmıştır¹⁰³. Aynı yıl çıkarılan "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname*" ile de yabancı devlet okulları sıkı bir denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır. Bu talimatnameye göre; fermanları olmayan okullarla fiilen mevcut olmayan okullar hükümetçe yok sayılıyordu. Cemiyet, mezhep ve hayır kurumlarının okul açamayacağı hükme bağlanıyordu. Yabancı devlet okulları çeşitli vergilere tabi tutuluyordu. Ancak bu talimatname I. Dünya Savaşı sebebi ile işlerlik kazanamamıştır¹⁰⁴.

Bu dönemde yabancı devlet okulları konusunda atılan en önemli adım, 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915) tarihli "*Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi*"nin yayınlanmasıdır. Bu talimatname başlıca şu önemli hükümleri getiriyordu:

—*Yabancı cemaat, cemiyet ve şirketler okul açamazlar.*

—*Hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaatlerce açılacak okullar, o cemaate mensup nüfusun oturduğu yerlerde ve büyüklük itibarıyla ihtiyaçtan fazla olmamak şartıyla açılabilirler.*

—*Başka ülkelerin vatandaşlarının okul açabilmeleri ise okul açacakları yerlerde yeteri miktarda o ülkenin vatandaşının bulunması, Türk vatandaşlarının da o ülkelerde okul açabilme haklarının mevcudiyeti ve ihtiyaçtan büyük olmaması şartlarına bağlıdır.*

¹⁰⁰ Gordon, a.g.e., s.198

¹⁰¹ Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", s. 498.

¹⁰² Bu Amerikan okulları için bkz. Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 38. 1917 yılında ABD'nin Almanya'ya savaş açması üzerine Osmanlı İmparatorluğu 20 Nisan 1917'de ABD ile ilişkilerini kesmiş ve bu durum Amerikan okullarını oldukça zor duruma sokmuştur

¹⁰³ Ökçün, a.g.m., s. 144; Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", s. 499.

¹⁰⁴ Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", s. 499; Talimatname hükümleri için bkz. Ökçün, a.g.m., s. 144–147.

—*Türkçenin dışındaki bir dille eğitim yapılan okullarda Türkçe, Türkiye tarih ve coğrafyası dersleri Türk öğretmenler tarafından ve Türkçe olarak verilecektir. Okullar her zaman buldukları yerlerin idarecilerinin denetimine açık olacaklardır*¹⁰⁵.

Bu talimatname ile yabancı devlet okulları tamamen bir disiplin altına alınmaya çalışılmış ve yabancıların yeniden okul açmaları bazı esaslara bağlanmıştır. Önemli bir husus da şudur ki, bu talimatname Cumhuriyet döneminde uzun süre yürürlükte kalmış, yabancı devlet okulları üzerindeki denetim bu yolla sürdürülmeye çalışılmıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde Amerikan Kurumları

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşından yenik çıkmış ve İtilaf Devletleri tarafından ülke toprakları işgal edilmişti. 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kararlaştırmışlardı. Buna karşın Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele Hareketi'ni başlatarak İtilaf güçlerine karşı tepkisini ve tavrını ortaya koymuştur.

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM hükümeti kuruldu. Bir yandan Anadolu toprakları işgalci devletlerin ellerinden kurtarılmaya çalışılırken öte yandan bağımsız bir Türk devleti oluşturulmak istenmiştir. Milli hâkimiyet prensibini benimseyen TBMM Hükümeti her alanda olduğu gibi eğitim alanında da milli bir politika takip etmiştir. Doğal olarak yabancı devlet okulları da bu durumdan etkilenmişlerdir.

Amerika da Osmanlı ülkesindeki kurumlarının çıkarlarının korunması amacıyla daha 1916 yılından itibaren diplomasi trafiği işletmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ile ilgili olarak yapılacak uluslararası bir konferansta Amerikan kurumlarının haklarının en üst seviyede korunması amaçlanmaktaydı. Bu doğrultuda Amerikan Misyoner Örgütü'nün Dış İlişkiler sorumlusu James L. Barton 6 Nisan 1916 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e bir mektup gönderir. Barton mektubunda, Robert Lansing'in kendisinden Osmanlı ülkesindeki Amerikan kurumlarının durumunu bildiren bir rapor hazırlamasını istediğini ve kendisinin de bu doğrultuda bir rapor hazırlayıp (7 Mart 1912 tarihli rapor) Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na sunduğunu belirtmekteydi¹⁰⁶.

Ayrıca bu mektupta Barton, yakın bir zamanda yapılması planlanan uluslararası bir konferansta ABD çıkarlarının korunması amacıyla yeterli miktarda personel ile bir Amerikan komisyonunun ABD'yi temsil etmesi noktasındaki beklentisini de ortaya koyuyordu¹⁰⁷.

J. L. Barton, 6 Nisan 1916 tarihinde Robert Lansing'e Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren pek çok Amerikan kurumunun temsilcilerinin imzalarının bulunduğu bir de

¹⁰⁵ Talimatname hükümleri için bkz. Ökçün, a.g.m., s. 147; Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", s. 499–500; Sezer, a.g.e., s. 26–28.

¹⁰⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü'nün Dış İlişkiler sorumlusu James L. Barton'un ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli mektup.

¹⁰⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü'nün Dış İlişkiler sorumlusu James L. Barton'un ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli mektup.

dilekçe gönderir. Dilekçede imzaları bulunan Amerikan kurumları ve temsilcileri şunlardır:

- Charles R. Crane, İstanbul Koleji Yönetim Kurulu Başkanı
- William Ingraham Haven, Amerikan İncil Derneği Yazı İşleri Sorumlusu
- D. Stuart Dodge, Suriye Protestan Koleji Yönetim Kurulu Başkanı
- W. E. Story, Anadolu Koleji adına
- J. W. Field, Fırat Koleji Yönetim Kurulu Başkanı
- E. F. Bell, İzmir, Uluslar arası kolej adına
- Edward C. Moore, Amerikan Misyoner Örgütü Başkanı
- Cleveland H. Dodge, Robert Koleji Yönetim Kurulu Başkanı, İstanbul
- James M. Speers, Konya'daki Amerikan Hastanesini temsilen
- Arthur J. Brown, Presbiteryan Misyoner Örgütü Sekreteri
- John R. Mott, Genç Hıristiyan Erkekler Derneği (Örgütü) Uluslararası Komite

Genel Sekreteri

- Kate G. Lamson, Kadın Misyoner Örgütü Dış ilişkiler Sorumlusu
- Arthur Perry, Amerikan Misyoner Örgütü, Yönetim Komitesi başkanı
- Cornelius M. Patton, Merkezi Türkiye Koleji adına
- James L. Barton, Amerikan Misyoner örgütü kolej ve okulları adına

Bu dilekçenin Amerikan Dış İşleri Bakanlığına gönderilme sebebi şu şekilde belirtilmiştir:

*“Saygıdeğer Robert Lansing
Dışişleri Bakanı
Washington D.C*

Efendim,

Aşağıda adları verilen Türk imparatorluğundaki Amerikan kurumlarından biri veya daha fazlası ile resmen bağlantılı olan bizler, ki imzalarımız bu dilekçenin sonundadır, saygıyla Devlet Bakanlığının Amerika'nın Türkiye'deki büyük ve uzun süreli çıkarları için dikkatini talep etmektedir. Bu sebeple, doğru zaman geldiğinde İngiltere, Fransa, Rusya ve belki diğer ülkelerle birlikte uzlaşmalara katılma talebini Dışişleri Bakanına arz ediyoruz”¹⁰⁸.

Görüldüğü üzere daha o günlerde yapılması planlanan uluslararası bir konferansta söz konusu Amerikan kurumları, haklarının korunması amacıyla diğer devletlerle birlikte uzlaşmalara katılma isteğinden bahsetmektedirler.

Söz konusu dilekçede İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer bazı devletlerin de katılacağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekteki statüsünün kararlaştırılacağı uluslar

¹⁰⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçe.

arası bir konferansa henüz savaşa girmemiş olan ABD'nin de bir temsilci ile katılabileceğine işaret edilmiştir. Ayrıca konferansın gündemde olduğu dönemde, konu ile ilgili olarak ABD ile İngiltere arasında yapılan yazışmalardan da bahsedilmiştir. Bu yazışmalarda Viscount James Bryce (Lord Bryce)'in Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarının çok ve genel olduğu savını dile getiriyor, bundan dolayı ABD'nin de konferansa katılacağı düşüncesinde olduğu yer alıyordu¹⁰⁹.

İşte İngiltere'nin de Amerikan çıkarlarını bu şekilde gözetmeye çalışması Amerikan kurumları ve misyoner örgütlerinin taleplerini destekleyici niteliktedir. Nitekim dilekçede bu durum Lord Bryce'nin konu ile ilgili görüşünden hemen sonra şu şekilde belirtilmiştir: “*Bu sebeple Dışişleri Bakanlığından bu konuyu değerlendirmelerini ve psikolojik zaman geldiğinde doğru yetkililerden gerekli talepleri istemelerini rica ediyor ve bildiriyoruz*”¹¹⁰.

J. L. Barton, ayrıca mevcut taleplerinin zeminini göstermek amacıyla bu dilekçenin ekinde, Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan eğitim, sağlık, dini ve hayır kurumlarının 1915 tarihi itibarıyla kısmi bir listesini tesis ve finansman bilgileri ile birlikte sunmuştur.

Yukarıda sözü edilen dilekçenin eki bir çeşit rapor olup “*Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915*” başlığıyla Osmanlı ülkesindeki kurumları ve bunlar hakkındaki bilgileri ihtiva eder. Bu raporda, Amerikan Misyoner Örgütü'nün kurulmasını takiben Osmanlı ülkesinde faaliyete başladığı, diğer bazı misyoner örgütleri ile işbirliği içinde hareket ederek alanlarını nasıl genişlettikleri belirtilmiştir. Bu doğrultuda çok çaba sarf ettikleri, pek çok fedakârlıkta buldukları, bunun neticesinde Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında pek çok eğitim, sağlık, dini ve hayır kurumları açtıkları ifade edilmiştir¹¹¹.

Söz konusu raporda Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan Amerikan Misyoner Örgütü, Kadın Misyoner Örgütü, İç Bölge Kadın Misyoner Örgütü ve Pasifik Kadın Misyoner Örgütü olmak üzere dört örgütten bahsedilir. Bu dört örgütün kendi fonlarından Türkiye'ye 1915 yılına kadar 13.362.000 dolar yatırımda buldukları, 8.000.000 dolar tutarındaki yardım ve bağışlarla bu miktarın toplam 21.362.000 dolar olduğu belirtilmiştir. 1915 başlarında Osmanlı ülkesindeki mal varlıklarının değerinin toplamının 2.500.000 dolar olduğu ve 1915 yılı itibarıyla yıllık harcamalarının da 314.000 dolar olduğu ifade edilmiştir.

Raporda bazı rakamlar da verilerek Amerikan misyonerlerinin, Osmanlı ülkesindeki çalışmalarının yaygınlığı ve derinliği bakımından oldukça ön safta yer

¹⁰⁹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçe.

¹¹⁰ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçe.

¹¹¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

aldığına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu kurumların, binaların ve gerekli donanımın alınması ve işlerin yürütülmesi için Türkiye’de ve Balkanlar’da 39.944.000 dolardan fazla harcama yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca olağanüstü durumlarda yapılan ilave ödemeler de bu miktara katılmış olsaydı bu rakamın çok daha yüksek olacağı bildiriliyordu. Yine Türkiye’de ve Balkanlarda, 1915’e kadar bu kurumların gayrimenkul ve şahsi mülke en az 8.410.000 dolarlık yatırım yaptıkları ifade edilmiştir. Sadece 1915 yılı boyunca bu kurum ve örgütlerin normal işlerin yürütülmesi için 1.000.000 dolara yakın para harcadıkları belirtilmiştir¹¹².

Yine bu kurumlarda 460 Amerikalı ve bu rakamın 10 katı kadar da bölge halkının istihdam edildiği bildirilmektedir. Ayrıca binalara ilave yaptırmada fonların kullanılmadığı, bu miktarın çoğunun Amerika’dan geldiği ve bir o kadarının da bağışlarla karşılandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, kolejlerin ve kurumların sadece 7 tanesinin Amerika’da toplam 2.905.000 dolarlık bir fona sahip olduğu söylenerek kurumlar için Amerika’dan sağlanan desteğin boyutu gösterilmeye çalışılmıştır¹¹³.

Bu şekilde rakamsal bilgiler verildikten sonra, Türkiye’de ve Balkanlarda bu kadar çok finansal çıkarı olan başka bir ülkenin olmadığı belirtilerek bu kurumların Osmanlı ülkesi için önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, kurumları temsil eden Amerikalıların Osmanlı ülkesinde savaş, hastalık, kıtlık gibi olağanüstü zamanlarda bile görevlerinin başında kaldıkları ve Osmanlı Devletine olağanüstü durumların atlatılması ve çalışmaların devam ettirilmesi noktasında fayda sağladıkları belirtiliyordu. Bu hususta Dr. Cyrus Hamlin’in Kırım Savaşı ve daha sonraki süreçte yürüttüğü çalışmalar örnek gösterilerek fayda algılaması yaratılmaya çalışılmıştır¹¹⁴.

Ayrıca dilekçede bu kurumların Osmanlı ülkesine katkılarının boyutu ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir: *“Bu kurumlar, temsilcileri aracılığıyla ve yaptıkları yardımlarla Türkiye’ye modern eğitim, modern tıp, modern matbaa alanına ve ülkenin zenginliğine maddi olarak katkıda bulunan birçok endüstriyel, tarımsal ve ticari gelişmeleri sunmuşlardır. İstanbul dışındaki modern yüksek eğitim kurumları, ya doğrudan bu örgüt ve organizasyonların temsilcileri tarafından ya da bu kurumların eğittiği kadın ve erkekler tarafından kurulmuştur”*¹¹⁵.

¹¹² NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki : “Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”..

¹¹³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

¹¹⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

¹¹⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”..

Bu raporda Amerikan kurumlarının Osmanlı ülkesi için her anlamda önemli bir işlevi yerine getirdikleri iddialarının yanında verilen şu bilgiler oldukça dikkat çekicidir: “*Bu kurum ve organizasyonlar, Birleşik Devletlerde bütün ülkeyi kaplayan (Maine’den Kaliforniya’ya) büyük bir çıkar grubu bölgesini ve her kesimden insanları temsil eder. Bu çıkar grubu hevesle bu kurumların sürekliliği ile şimdiye dek yapılmış geniş yatırımları garantiye alacak ve meşru görevlerini yerine getirmede koruyacak koşullarla ilgilenirler*”¹¹⁶.

Ayrıca çok sayıda kolej, hastane vb. kurumların Türk hükümetinden resmi tanınma aldıkları ve böylece Türk İmparatorluğu kanunları çerçevesinde sözleşmeli kurumlar haline geldikleri de belirtilmiştir¹¹⁷.

Görüldüğü üzere burada, Osmanlı ülkesindeki Amerikan kurumlarının bir yandan Osmanlı için maddi anlamda çok önemli görevleri ifa ettikleri belirtilirken öte yandan Amerika’da bu kurumları maddi ve manevi anlamda destekleyen ve bazı beklentileri olan büyük bir kesimin varlığına da dikkat çekilmiştir. Böylece, bu kurumların Osmanlı ülkesindeki çıkarlarının ve haklarının korunması noktasında büyük bir hassasiyet oluşturulmaya çalışılmıştır.

18 Ocak 1919’ da toplanan Paris Barış Konferansına Beyrut Üniversitesinden Dr. Howard Bliss ve Robert Kolejden Prof. L. A. Scipio, Osmanlı ile yapılacak barış anlaşması metnine Amerikan kurumlarının haklarının korunması gerektiğini ve bu hakların ayrı ayrı bildirilmesini rica eden birleştirilmiş bir not sunmuşlardır.¹¹⁸

Amerika, kurumlarının çıkarlarını korumak amacıyla bir takım girişimlerde bulunurken Osmanlı ülkesinde önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. TBMM Hükümeti ülkenin işgalci güçlerden kurtarılmasına uğraşırken, Osmanlı Hükümeti 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu anlaşmanın 149. maddesi yabancı devlet okulları ile ilişkilidir. Nitekim bu maddede “... *Selâtin tarafından sadır olan fermanlar hattı hümayunlar ve beratlar ile mileli gayri müslimeye ve umuru mezhebiye tedrisiyece bahşolunan imtiyazat ve muafiyatı bütün derecei şumul ve ittisal ile halen teyit eylediği gibi imtiyazat ve muafiyatı mezkureyi atiyen de muhafaza eyliyordu*”¹¹⁹ denilmek suretiyle yabancı devlet okullarının mutlak özerkliği kabul edilmiş oluyordu. Ayrıca bu durum

¹¹⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

¹¹⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli dilekçenin eki :“Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

¹¹⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C.Frank Gates’in Amiral Bristol’a yazdığı 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹¹⁹ Ökçün, a.g.m., s. 147–148.

“*Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi*”ni de yürürlükten kaldırmış oluyordu¹²⁰. Bu geniş serbestiyetten faydalanan yabancı devlet okulları kısa sürede çoğalmaya başladılar¹²¹.

Bu sırada Ankara Hükümeti, Sevr Antlaşması’nı tanımadığını ilân ederek her konuda Türk çıkarlarının korunması için mücadele vermekteydi. Öte yandan İtilaf Devletleri de Türkiye’deki çıkarlarını korumanın telaşı içerisindeydiler. Bu doğrultuda 27 Şubat 1921’de toplanan Londra Konferansı’nda Sevr Antlaşması’nın ruhunun Ankara Hükümeti’ne de kabul ettirilmesine çalışılmıştır. Öyle ki, her ülke kendi çıkarları doğrultusunda Sevr Antlaşması hükümlerinin işlerlik kazanması ve Osmanlı ile ilgili çıkarlarının korunması için mücadele vermiştir. Nitekim James L. Barton, ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektubunda, Amerikan Board’ın Yakın Doğu’daki çıkarlarını temsil etmek amacıyla Londra’ya gönderildiğini yazar. Barton, 21 Şubat’ta Londra’da toplanan Devlet Başkanları Konsülü’nde Sevr Antlaşması’yla bağlantılı sorunların tartışılmasında elinden geleni yaptığını ve bu meyanda 22 Şubat Salı günü İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a bir mektup sunduğunu belirtir¹²².

Barton, Lord Curzon’a gönderdiği mektubunda şunları ifade etmiştir:

“*Lordum,*

Ekteki memorandumumu Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapan Amerikan misyonerleri ve diğer kurumların isteğiyle size sunuyorum. Sizden ricamız aynı memorandumumu şimdi Londra’da toplanan Devlet Başkanları Konsülüne sunmanızdır. Konferansın üyelerinin kullanması için dört ayrı kopya eklenmiştir. Sizden bu mektubu aldığınıza dair onayınızı göndermenizi talep edebilir miyim?

İtaatkâr

Hizmetkârınız

James L.

Barton”¹²³

Barton, bu mektupla birlikte Amerika’nın isteklerinin belirtildiği memorandumları da ekte göndermiştir. Bu ekte “Memorandum A” ve “Memorandum B” olmak üzere iki memorandum bulunmaktaydı.

“*Eski Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Eğitim, Dini ve Hayır Kurumları Üzerine Memorandum A*” şeklinde ifade edilen ilk memorandumda, Osmanlı döneminde verilmiş olan kapitülasyonların sağladığı haklar ve imtiyazlardan yararlanarak faaliyetlerini devam ettiren Amerikan kurumlarının Osmanlı ülkesine getirileri ve katkıları anlatılmıştır. Bu bağlamda öncelikle bu kurumların diğer devletlerin kurumlarından geri kalmadığı üzerinde durulmuştur: “*Eski Osmanlı İmparatorluğu*

¹²⁰ Koçak, a.g.m., s. 490.

¹²¹ Mesela, İstanbul Amerikan Koleji’nin kız kısmına 1920’de bir Tıp Fakültesi ilave edilmiştir. Bkz. Ökçün, a.g.m., s. 148.

¹²² NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup.

¹²³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup.

*topraklarında yerleşmiş insanlara karşı Amerikan eğitim, hayır ve din kurumlarının faydası, yapılan katkılar ve şahsi çabalarla, ülkenin geniş alanlarında ve nüfusun önde gelen merkezlerinde eğitim, din, yardım ve hayır kurumlarını kurmak için yapılan fedakârlıklarla ölçülürse hiçbir ülkenin kurum ve kuruluşlarından geri kalmaz*¹²⁴.

“Memorandum A” da, ayrıca Osmanlı ülkesinde o tarihte, birbirinden ayrı finansmanı yapılan hayır amaçlı 27 sözleşmeli kuruluşun varlığına dikkat çekilmiştir. Amerikan Misyoner Örgütü ve Presbiteryen Misyoner Örgütü’nün bu kuruluşlardan olduğu ve bu kuruluşların Türkiye’ye matbaayı, modern okulları ve modern tıbbi getirdiği belirtilmiştir. Bu kurumların faaliyetlerinin devam etmesi için çok sayıda Amerikalının istihdam edildiği üzerinde durulmuştur. Kurumların faydaları ile diğer devletlere örnek teşkil ettiği hususu ise şöyle belirtilmiştir: “*Bu kurumların tarihi gösterir ki etkileri sadece ahlaki ve entellektüel gelişme üzerine değildir; ülkedeki farklı ırklar arasındaki uyumlu ve dostça işbirliğini herhangi diğer bütün temsilciliklerden çok daha fazla destekleyici olmuşlardır. Dahası bu kurumların faydalarından bahsederken bu yapıcı Amerikan faaliyetlerinin diğer temsilciliklerce üstlenilen benzer faaliyetlere bir ilham kaynağı olmadaki payını görmek sadece hakkaniyetli bir tutum olur*”¹²⁵.

Yine “Memorandum A”da, Beyrut Üniversitesi, Robert Koleji, İzmir’deki Uluslararası Kolej, İstanbul Amerikan Kız Koleji, Merzifon’daki Anadolu Koleji, Harput’taki Fırat Koleji, Antep’teki Merkezi Türkiye Koleji, Tarsus’taki St. Paul Koleji, Amerikan İncil Derneği, İstanbul’daki İncil Evi, Yakın Doğu Yardımı gibi sözleşmeli pek çok kurumun tek hedefinin bölge halkına yardım etmek olduğu belirtilmiştir. İlave olarak Amerikan kurumlarının, adları belirtilmeyen diğer kurumlarla birlikte, tesislerin satın alınması, binaların yapılması ve donanım alınarak işlerin yürütülmesi noktasında 70.000.000 dolardan çok para harcadığı belirtilerek bu miktarın yaklaşık 26.000.000 dolarının Yakın Doğu teşkilatı tarafından son 5 sene zarfında savaşın getirdiği olumsuzlukları gidermek ve muhtaçlara yardım etmek amacıyla harcadığı anlatılıyordu. Bunların dışında Türkiye, Kafkas ötesi ve İran’daki mülteciler ve yetimler için yaklaşık 19.000.000 dolar; tesislere, binalara ve donanıma da 10.000.000 dolar harcadığından bahsediliyordu. Ayrıca bu kurum ve kuruluşların yıllık masraflarının 1.000.000 doları aşığı, bu miktarın Türkiye ve Kafkas ötesi halkı için sarf edilen yıllık 10–12 milyon dolardan ayrı olduğu ifade edilmekteydi¹²⁶.

Bu açıklamalardan sonra istekler şu şekilde sıralanmıştır: “*Bahsedilen birçok Amerikan hayırsever, bir mezhep taraftarı olmayan, hizmet ettikleri insanların ve bir bütün olarak ülkenin en fazla iyiliğinden başka bir arzu ve dilek taşımayan kişiler adına, yapılan yatırımların boşa gitmemesi ve ülke insanları ve ülkenin kendisinin en yüksek*

¹²⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup/ “MemorandumA”

¹²⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup/ “Memorandum A”

¹²⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup/ “Memorandum A”

çıkartına katkıda bulunulması amacıyla bu kuruluşların hak ve imtiyazlarının korunması için ne gerekiyorsa yapılması şiddetle önerilir.”¹²⁷

Diğer memorandum, “1914’den beri Türkiye’deki Amerikan Eğitim, Dini ve Hayır Kuruluşlarının Uğradığı Zararın Telifisi Üzerine Memorandum B” adını taşır. Bu memorandumda, I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı ülkesinde bulunan çok sayıda Amerikan kurumuna devlet tarafından el konularak bir kısmının kullanıldığı, ancak daha sonra kötü şartlarda geri iade edildiği belirtilerek bu kurumlarda önemli ölçüde hasar meydana geldiğinden bahsediliyordu. Devamında Amerikan fonları ile oluşturulan bu kurumlara verilen zararın yanı sıra bu kurumlarda istihdam edilen pek çok kişinin de sınır dışı edilmesi veya cezalandırılmasına dikkat çekiliyordu. Dolayısıyla söz konusu zarar ile ilgili olarak Sevr Antlaşması’nın 233. maddesinin 8. bölümüne atıfta bulunularak bu zararların karşılanması istenmiş ve durum “Memorandum B” de şu şekilde ifade edilmiştir: “*Bu sebeple konferanstan, yukarıda açıklandığı üzere Türkiye’deki Amerikan sivillerinin kayıplarına tam bir ehemmiyet vermeleri ve yeterli tazminatı sağlamaları saygıyla rica olunur*”¹²⁸.

Görüldüğü üzere memorandumun giriş kısmında da belirtildiği üzere “Memorandum A”, kapitülasyonlar altındaki geniş çaplı Amerikan çıkarlarının bilgi envanterini içermektedir. Söz konusu çıkarların korunması için de, yukarıda belirtilen bu kurumların Osmanlı ülkesine olan katkıları ve bu kurumlar için yapılan harcamaların miktarının çokluğu delil olarak gösterilmiştir. “Memorandum B” ise savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan zararın telifisine ait hak talebini içermekte ve bu iddiaların çapına dair detaylı bilgi verilmektedir. İşte bu şekilde kendilerine göre haklı gerekçelerle desteklenen, Amerikan çıkarları uluslar arası bir platformda gündeme getirilmeye ve bu sayede destek aranmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle Londra Konferansına sunulacak bu belge ile Osmanlı ülkesindeki Amerikan çıkarları en üst düzeyde temsil edilip korunmaya çalışılmıştır.

Barton tarafından Lord Curzon’a gönderilen bu memorandumlarla ilgili cevabi mektup, 28 Şubat 1921 tarihinde gönderilmiştir. Bu mektubu Lord Curzon adına Lancelot Oliphant göndermiştir.¹²⁹

¹²⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup/ “Memorandum A”.

¹²⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton’un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup/ “Memorandum B”.

¹²⁹ “Kedleston Kontu tarafından Türkiye’deki Amerikan misyoner kuruluşlarının durumuyla ilgili olan ekteki memorandum ve 21 Şubat tarihli mektubun alındığını bildirmekle görevlendirildim. Mektubunuz itilaf Devletleri konferansında görüşülmesi talep edilen, Türkiye’deki Amerikan misyoner kuruluşlarıyla alakalı bir genelgeyi içermektedir. Buna cevaben sizi temin ederim Majestelerinin hükümeti Türkiye’deki Amerikan misyoner, eğitim ve hayır kurumlarını takdir etmek için her türlü sebebe sahiptir ve savaş sebebiyle bu kuruluşların kayıplarını anlamaktadır. Çok iyi bilindiği gibi Majestelerinin Hükümetinin en içten arzusu, Birleşik Devletler Hükümetinin Türk probleminin bir çözüme kavuşmasına katılmasıdır. Maalesef bu arzu gerçekleşmemiştir.

Mektuptan da anlaşılacağı üzere Curzon, Sevr Antlaşması'nın hükümlerinin tartışılacağı bir konferansta, taraf olmadığı için Amerikan çıkarları ile ilgili isteklerin kendileri tarafından dile getirilemeyeceğini belirtirken öte yandan Amerika'nın bilinen diplomatik usullere başvurmasının önünde herhangi bir engel olmadığı hatırlatmasını da yapmaktaydı.

Bu çerçevede James L. Barton, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 21 Mart tarihli mektubun sonunda Lord Curzon'un bu görüşüne rağmen mektubun ekindeki memorandumların Londra Elçiliğinde dosyalanarak muhafaza edildiğini belirtmiştir. Ayrıca konferansın İngiliz Dışişleri Bakanlığının önde gelen yetkilileri, Başbakan Lloyd George'un özel sekreteri, Canterbury Arşidükü, Lord Bryce, Lord Robert Cecil ve birçok diğer önemli şahısla birlikte genelde bahsedilen konular üzerinde mütalaa yapıldığı ve her durumda genelgenin sunulması onayının içtenlikle verildiği belirtiliyordu¹³⁰.

Bundan sonraki adımda Amerika, Osmanlı ülkesindeki kurumlarının çalışma özgürlüğü ve muafiyetlerinin elde edilmesi için gerekli her türlü çabayı gösterdi. Amiral Bristol, 24 Ekim 1921 tarihinde Robert Kolej, Amerikan İncil Evi ve İstanbul Amerikan Kız Koleji yetkililerine barış koşullarının belirlendiği bir anlaşma durumunda Türk Hükümeti'nden yapılacak taleplere dair bilgi vermelerini isteyen birer mektup gönderir.¹³¹ Bristol'un mektubuna karşılık 4 Kasım 1921'de İstanbul Amerikan Kız Koleji adına Mary Mills Patrick; 17 Kasım 1921'de Robert koleji adına C. F. Gates, 2 Aralık 1921'de ise Amerikan İncil Evi adına Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W. Peet, Bristol'a birer mektup gönderirler.

Bu mektupların ortak özellikleri yukarıda belirtildiği üzere Bristol'un isteği üzerine Osmanlı'nın geleceğinin görüşüleceği bir barış konferansında ABD'nin taleplerini içermesidir. İstanbul Amerikan Kız Koleji adına 4 Kasım'da Mary Mills Patrick tarafından gönderilen mektubun üzerinde durduğu öncelikli konu kapitülasyonlardı. Nitekim hem mektubun başında hem de sonunda bu hususa vurgu yapılmıştır.

Mektubun başında bir tür Magna Carta niteliğinde olan ve diğer bütün imtiyazların dahil olduğu kapitülasyonların tanınması esas alınırken mektubun sonunda

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin taraflardan biri olmadığı bir anlaşmaya Birleşik Devlet Uluslarının iddialarını bir karara bağlayacak koşulları eklemek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, üzülerek belirtiyorum ki, bu koşullarda Lord Curzon, Sevr Antlaşması'nı değerlendirmek üzere resmen toplanan bir konferansın önüne sizin genelgenizi koymayı mantıklı görmemiştir. Aynı zamanda şunu da belirteceğim ki Birleşik Devletler Hükümeti'nin bilinen diplomatik araçlarla, iddiaları için bir karara ulaşmasına hiç bir engel yoktur". NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup.

¹³⁰NARA. 767. 68119 / 0- 201. James L. Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 21 Mart 1921 tarihli mektup.

¹³¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. İstanbul Amerikan Kız Koleji adına Mary Mills Patrick'in Amiral Bristol'a gönderdiği 4 Kasım 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Kolej başkanı C. F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W.Peet'in Amiral Bristol'a gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup.

kapitülasyonların önemine bir kez daha şu şekilde vurgu yapmıştır: “...Doğal olarak bütün taleplerden en önemli olanı, eğitim kurumlarınca talep edilecek bütün genel imtiyazları kapsayan kapitülasyonların tanınmasıdır”¹³².

Mektupta ikinci talep olarak yerli okullara sağlanan vergi muafiyetinin yabancı eğitim kurumlarına da verilmesi, üçüncü olarak hastanenin ve kolejle ilişkili sağlık kurumunun bağımsız varlığının kabulü, dördüncü olarak kendi arazileri üzerine istenildiği gibi bina inşa etme hakkı, beşinci olarak da kolejin Maarif Vekâleti’nden bağımsız olarak dahili kontrol hakkı istenmiş; son olarak ta yukarıda ifade edildiği üzere kapitülasyonların tanınmasına işaret edilmiştir.¹³³

Robert koleji adına C. F. Gates tarafından 17 Kasım’da gönderilen mektupta, Bristol’a cevaben, Beyrut Üniversitesinden Dr. Howard Bliss ve Robert Kolej’den Prof. L.A. Scipio’nun Ocak 1919’da yapılan Paris barış konferansına Amerikan kurumlarının haklarının korunması gerektiği ve hakların ayrı ayrı bildirilmesini rica eden birleştirilmiş bir not sundukları bahsi yer almaktaydı. Gates, kendisinin söz konusu nota ulaşmadığını, ancak bir kopyasının Dışişleri Bakanlığı ya da Beyrut Üniversitesi’nde olabileceğini söylemektedir.

Gates, mektubunda “Genel olarak şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğu altında Türkiye’deki Amerikan kurumlarınca kazanılan bütün haklar ve imtiyazlar kendilerinde kalmalı ve barış konferansı koşullarınca açıkça belirtilmelidir” diyerek genel anlamda Amerikan kurumlarının savaş öncesi sahip oldukları tüm ayrıcalıkları devam ettirmek niyetini açıklar.

Gates’in mektubunda Türk hükümetinden talep edilecek istekler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Tüzel kişiler adına kayıtlı arazi ve binaların artırılmış vergilendirmeye tabi olmaması.
2. Okul amaçları için kullanılan bütün binaların vergiden muaf olması.¹³⁴
3. Amerikan misyoner ve eğitim kurumlarında araç-gereç temini ve okul binalarının inşasında kullanılacak malların ithalinde Türk kurumlarının ve benzer diğer ulusların özellikle de Fransızların faydalandığı gümrük muafiyetinden faydalanması.¹³⁵

¹³²NARA. 767. 68119 / 0- 201. İstanbul Amerikan Kız Koleji adına Mary Mills Patrick’in Amiral Bristol’a gönderdiği 4 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³³NARA. 767. 68119 / 0- 201. İstanbul Amerikan Kız Koleji adına Mary Mills Patrick’in Amiral Bristol’a gönderdiği 4 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³⁴ Gates, bu hakkın Türk hukuku ile uyumlu olduğunu belirtir. Gerekçe olarak da Türk hukukunun okul binalarını vergiye tabi tutmadığını, bu konuda Maliye Bakanı Cavit Bey’in bir kararı olduğunu belirterek Türk okulları bu tür bir vergiye tabi olmadığı için kendi okul binalarına vergiden muafiyet istemiştir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C. F. Gates’in Amiral Bristol’a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³⁵ Burada özellikle “Fransız dini kurumlarının faydalandığı aynı muafiyetlere Amerikan kurumlarının da sahip olması konusunda ısrar etmeliyiz” denilmek suretiyle Fransız kurumları

4. Geçmişte olduğu gibi Amerikan okullarında eğitim dili olarak İngilizcenin kullanım hakkının korunması.¹³⁶
5. Amerikan kurumlarının öğrenci ve personeline dini özgürlük hakkı tanınması.¹³⁷
6. Taşrada kapalı olan Amerikan okullarının yeniden açılması ve yeni okul kurma izninin verilmesi.
7. İç bölgelerdeki Amerikan kurumlarının savaş dolayısıyla gördükleri zararların tazminatı.¹³⁸

Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W. Peet'in Amerikan İncil Evi adına yazdığı 2 Aralık 1921 tarihli mektubunda belirtilen istekler ise şu şekilde sıralanmıştır:

1. Yapılacak anlaşmada savaş öncesinde Amerikan kurumlarının faydalandığı bütün hak ve imtiyazların sürdürülmesi ve onaylanması,
2. Tam dini özgürlük verilmesi,
3. Osmanlı İmparatorluğundaki yabancıların mülk edinme ve ellerinde tutma hakkının yeniden onaylanması,
4. 1901 Osmanlı-Fransız anlaşması prensibinde yapılan 1907 anlaşması ile tanınan ayrıcalıkların devam ettirilmesi,
5. Savaş öncesinde Osmanlı ülkesinde faaliyette olan Amerikan kurumlarının yeniden açılmalarına izin verilmesi ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi işlerinin özgürce yürütülmesi garantisinin verilmesi.
6. Kapitülasyonların tekrar onaylanıp koruma altına alınması.¹³⁹

emsal gösterilerek hak talebinde bulunulmuştur. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C. F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³⁶ Gates, bu madde ile ilişkili olarak o ana kadar bir sorun olmadığını ancak Suriye üzerinde Fransızların manda yetkisini garantilemesinin ardından Amerikan Üniversitesi ve diğer Amerikan okullarında Fransızcanın eğitim dili haline gelmesinde ısrar edilebileceğinden korkulduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kurumların yaklaşık 60 yıldır İngilizceyi eğitim dili olarak kullandıklarını dolayısıyla uzun süreli kullanımın bu talebi güçlendirdiğini ifade etmiştir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C. F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³⁷ Gates, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayrimüslimlere verilen din ve vicdan özgürlüğü maddelerini gerekçe göstererek tam bir dini özgürlük hakkı talep etmektedir. Bu madde ile ilişkili olarak "Barış anlaşması, zeminini bu hükümden almalı ve dini özgürlük prensibinin tekrar belirtilmesi ve hiç kimse üzerinde din değiştirmesi için bir baskı yapılmaması üzerine ısrar etmelidir" demektedir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C. F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

¹³⁸ Bu hususta Gates "Robert Koleji, savaş boyunca Türk hükümetinin korumasından faydalanmıştır. Herhangi bir hasar veya zarar tazminatı talebi yapmamıştır" demek suretiyle Robert Koleji'nin savaş süresince Türk Hükümeti'nin koruması altında faaliyetlerine devam ettiğini ve herhangi bir zararlarının olmadığını da ifade etmiştir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Robert Koleji başkanı C. F. Gates'in Amiral Bristol'a gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektup.

7. Savaş süresince zarara uğramış Amerikan kurumlarının zararlarının telafisi.¹⁴⁰
8. 1903 ve 1907 tarihlerinde Amerikan elçiliğinin Osmanlı hükümetine sunduğu listede bulunan aşağıdaki kurumların statüsünün korunması:

Amerikan Kız Okulu, Selamsız/Üsküdar

Amerikan Erkek Okulu, Göztepe

Amerikan Dil ve Din Okulu, Üsküdar

Amerikan Hastanesi, İstanbul

Genç Erkekler Hıristiyan Derneği, Pera/İstanbul

Genç Kadınlar Hıristiyan Derneği, Pera/İstanbul

Amerikan İncil Derneği, İstanbul

*Yakındoğu Yardımı, İstanbul*¹⁴¹

Görüldüğü üzere bu mektuplarda talepler genel hatları ile kapitülasyonların yeniden işlerlik kazanması, Amerikan kuruluşlarına dini özgürlük, İngiliz dilinin kullanımı, müdahaleden bağımsız olma, mülk edinme ve diğer ülkelerin eğitim, dini ve hayır kurumlarıyla uygulamada mutlak eşitliğe sahip olma hakkı gibi hususları içermektedir.

Amiral Bristol, bu mektupları aldıktan sonra 1 Şubat 1922 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup gönderir. Amiral Bristol, mektubunda kendisine gönderilen yukarıdaki mektuplardan bahsettiği gibi daha önce gönderdiği 10 Kasım 1921 tarihli bir mektuba da atıfta bulunur. Mektubunda Amerikan kurumlarının kapitülasyonlar adı altında faydalandığı imtiyazları Türkiye'nin tanınmasını güvence altına alma hususunda yaşadığı zorluklara temas etmekteydi¹⁴². Buradan da anlaşılıyor ki, Amiral Bristol, Amerikan kurumlarının Osmanlı ülkesindeki çıkarlarının korunması için yoğun bir mücadele içerisindeydi.

¹³⁹ Bu mektupta da kapitülasyonlarla ilgili olarak: "Yabancıların yararlandığı en değerli imtiyazların çoğu köklerini kapitülasyonlardan aldıklarından bunlar tekrar onaylanmalı ve koruma altına alınmalıdır. Sadece Osmanlı İmparatorluğu altında kalacak bir bölgede değil, savaş patlak verdiğinde Osmanlı'nın kapladığı bütün bölgelerde bu yapılmalıdır. Kapitülasyonlar sadece misyoner kuruluşları, kolejleri ve hayır organizasyonlarını değil bütün yabancılara verilen çok geniş ve çok çeşitli bir alanı kaplar. Bunları tekrar tam güç ve şiddetle oluşturmak kesinlikle bir gerekliliktir" denilmektedir. Buna ilave olarak 1914 Ekiminde Türk Hükümeti'nin kapitülasyonların feshedilmesi kararının ABD Hükümeti'nce reddedildiği belirtilerek "kapitülasyonların kaldırılmış olması" durumunun hükümsüz ve geçersiz kalması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W.Peet'in Amiral Bristol'a gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup.

¹⁴⁰ Burada hukuki dayanak noktası olarak Sevr Anlaşması'nın 235-236 ve bunlara bağlı maddeleri gösterilmiştir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W.Peet'in Amiral Bristol'a gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup.

¹⁴¹ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W.Peet'in Amiral Bristol'a gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup.

¹⁴² NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

Bristol, kendisine gönderilen söz konusu mektuplarda ana hatlarıyla Amerika'nın Türk Hükümeti'nden taleplerini üç ana başlık altında toplamıştır:

- 1.1914 öncesi kapitülasyonlar altında faydalanılan bütün hakların tanınması,
- 2.Diğer ülkelerin dini veya eğitim kurumlarına gelecekte verilebilecek bütün haklar hususunda en çok iltimas tanınan ülke muamelesi görülmesi,
3. Amerikan kurumlarının zararlarının tazminatı meselesi.

Bristol, Türk Hükümeti ile diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi noktasında, Amerikan kurumlarının haklarının güvence altına alınmasını ön koşul olarak düşünmektedir. Bu hususta mektubunda şöyle demektedir: “Bakanlığa şu hususu netleştirmenin özellikle önemli olduğunu düşünüyorum. Bir kez Türkiye ile diplomatik ilişkileri sürdürmeye başladığımızda, hayır kurumlarımızın haklarının Türkiye tarafından tanınmasını güvence altına almak en zor şey olacaktır. Böylesi bir tanıma, diplomatik ilişkilerin sürdürülmesinin “olmazsa olmaz” şartı olmalıdır. Türkiye ile İtilaf güçleri arasında daha büyük siyasi ve bölgesel hususları içeren Yakın Doğu Anlaşmasında bir düzenlemeye ulaşıldıktan sonra Türk Hükümeti ile ilave uzlaşmaların yapılması kolay olmayacaktır. Sevr Anlaşması'nda değişiklikler yapılacağı zaman doğru beyanlarda bulunmak suretiyle haklarımızı güvence altına almak için şu anki durumdan faydalanmamız zaruridir.¹⁴³”

Bristol ayrıca İtilaf Devletlerinin Amerikan çıkarlarına bakış açısını da şöyle izah etmektedir: “İtilaf güçlerinin bizim çıkarlarımızı korumasını bekleyemeyiz. Tam aksine, Türk Hükümeti ile yapılan herhangi bir anlaşmada, ne zaman Amerikan çıkarları bir şekilde onların kendi çıkarlarıyla çatışsa, İtilaf güçlerinin etkisi, Amerikan çıkarlarını engelleyecek şekilde görülmüştür.” Bristol, İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarlarını Amerikan çıkarlarının üstünde gördüğünü ifade ederken buna ilaveten İtilaf Devletlerinin kendi aralarında da birinin diğerinden üstünlüğünden çekindiklerini de ifade etmiştir¹⁴⁴. Bristol, yukarıda ifade edilen sebepten dolayı yapılacak barış anlaşmasında Amerika'nın İtilaf Devletleri ile birlikte yer alması konusunda ısrar etmektedir. Buna gerekçe olarak şu hususları göstermektedir: “Bu ülkede sadece 1907'de olduğu gibi misyoner ve eğitim kurumlarımız değil ayrıca geniş çaplı iş çıkarlarımız ve büyüyen bir ticaretimiz var. Türkiye'de savaş öncesi rejiminde yapılacak herhangi bir değişiklik, sadece savaştaki rolümüzden değil ayrıca kapitülasyon haklarından faydalanan önde gelen güçlerden biri olmamız sebebiyle de onayımızı gerektirir”¹⁴⁵.

Bristol, İtilaf Devletlerinin kendi başlarına Türk anlaşmasını düzenlemesine izin verilmesinin Amerikan iş ve hayır kurumlarının çıkarlarını korumak yönünde hiçbir şey yapmamak anlamına geleceğini belirterek, söz konusu Amerikan çıkarlarının doğru

¹⁴³ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

¹⁴⁴ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

¹⁴⁵ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerikan Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

düzgün ele alınmasını sağlamanın Türk anlaşmasını etkilemekten geçtiğini belirtir. Bir kez bu fırsatın kaçırılması halinde çetin ve eşit olmayan şartlarda bir mücadele vermek zorunda kalacaklarını dile getirir¹⁴⁶.

Bristol, Amerikan Misyoner Örgütü ve Amerikan kurumlarının da bu konuda hem fikir olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu doğrultuda, Amerikan Misyoner Örgütünü temsilen Dr. Peet, Robert Koleji Başkanı Dr. Gates, İstanbul Kız Koleji Başkanı Dr. Patrick, Genç Hıristiyan Erkekleri Derneği (Y.M.C.A) yöneticisi Bay Steger ve Genç Hıristiyan Kadınları Derneği'nin (Y.W.C.A) yöneticisi Bayan Woodsmall'ın 30 Ocak'ta ABD'deki yönetim kurullarına ayrı ayrı ortak bir telgraf gönderdiklerini bildirir. Çekilen telgrafta şunlar yazılıydı:

“Amerikan eğitim-hayır kurumlarının geniş çaplı çıkarları göz önüne alındığında, hükümetimize, Amerikan çıkarlarını korumak için Türkiye ile yapılacak anlaşmaya katılması hususunda ısrar ediyoruz. Ayrıntılı talepler posta ile gönderilecektir. Ticaret odası aynı hususlarda iş çıkarları için harekete geçmiştir.”¹⁴⁷

Bristol mektubunun sonunda Amerikan çıkarlarının korunması için elinden gelen her şeyi yaptığını, ancak bunun için daha etkili bir şekilde ABD'nin diplomatik yollarla barış anlaşmasını etkilemesi gerektiğini düşünür ve bunu şu şekilde ifade eder:

“Burada, İstanbul'da bütün Amerikan çıkarlarını korumak için elimden gelen her şeyi yaptım. Şunu anladım ki, İtilaf Devletlerine, haklarımıza saygı duyulmasını ve ulusumuza diğer uluslara davranılacağı şekilde eşit fırsatlarla davranılmasını beklediğimizi açık ve net bildirmek için çabalarımızın Washington'daki etkili eylemle desteklenmesi gerekir. Bana göre bu ancak Sevri Anlaşması'nın gözden geçirilmesi sırasında harekete geçmekle yapılabilir.”¹⁴⁸

Bristol'un bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Amerikan çıkarlarının korunabilmesi ABD'nin anlaşmaya katılmasına bağlanmış ve ABD Hükümeti bu yönde iknaya çalışılmıştır. Benzer bir ısrar Amerikan Misyoner Örgütü'nün Dış ilişkiler sorumlusu James L.Barton tarafından yapılmıştır. Nitekim Barton'un Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e yazdığı 1 Mart 1922 tarihli mektupta; daha evvel 14 Şubat'ta Bakan Fletcher ile yaptığı görüşmede belirttiği ve bakanın kendisine sunduğu ABD'nin Türkiye'den talepleri aktarılıyordu.¹⁴⁹

¹⁴⁶ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerika Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

¹⁴⁷ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerika Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

¹⁴⁸ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amiral Bristol'un Amerika Dışişleri Bakanına gönderdiği 1 Şubat 1922 tarihli mektup.

¹⁴⁹ Bu talepler Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W. Peet'in mektubunda yer alan taleplerin tamamen aynıdır. Karşılaştırma için bkz. NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü Mali İşler sorumlusu W.W.Peet'in Amiral Bristol'a gönderdiği 2 Aralık 1921 tarihli mektup; NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü James L.Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

James L.Barton'un mektubunun sonundaki şu ifadeler Bristol'un görüşlerini destekler mahiyettedir: *"Türk imparatorluğu sınırları içindeki Amerikan kurumlarının ve vatandaşlarının hakları, kapitülasyonlar, anlaşmalar ve uzlaşmalarla sağlanmış gerçek haklardır. ABD Hükümeti bu sorunlarla ilgilenecek bir temsilci veya temsilciler sağlamadıkça, bunların nasıl korunacağı ve sürdürülebileceğini anlamıyorum. Çoğumuza öyle geliyor ki eski Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Amerikan çıkarları o kadar geniş ve o kadar uzun sürelidir ki Amerika sadece bu zeminde bile konferansa katılması için davet almasa bile, konferansta ve oluşacak sonuçta istekte bulunma hakkına sahiptir. Öyle gözüküyor ki barış, anlayış ve iyi bir düzen ancak Amerikan temsilcilerini ön tartışmalara dahil etmekle sağlanabilir. Buna aksi bir tutum Amerika'yı dışlayarak İtilaf Devletleri ve ortak güçlerince varılan anlaşmaların ve uzlaşmaların, Amerikan çıkarlarının görmezden gelindiği veya çiğnendiği anlamına gelmiş olurdu"*¹⁵⁰.

Bu dönemde yabancı devlet okulları meselesi Ankara Hükümetinin Fransa ile imzaladığı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ne göre ele alınmıştır. Anlaşmaya ekli mektuplarla¹⁵¹ okulların varlığı Türkiye'nin menfaatlerine ve Türk kanunlarına aykırı faaliyetlerde bulunmalarını şartıyla kabul edilmiştir¹⁵². Öte yandan "Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi" yürürlükte tutulmaya çalışılmıştır. Nitekim 1922 yılında Osmanlı Hükümeti yapılan bir başvuru sonucunda Anadolu'da yeni Amerikan okulları açılması yolundaki bir öneriyi "Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi"nin 4. maddesini gerekçe göstererek kabul etmemiştir¹⁵³.

Böylece Amerikalıların yaklaşık yüzyıldır rahatça sürdürdükleri eğitim daha geniş anlamıyla da misyonerlik faaliyetleri büyük darbe yemiştir. Yeni Türkiye'nin yöneticileri, her ne kadar ABD okullarına diğer devletlerin okullarından daha olumlu bir tavırla yaklaşmış olsalar da her alanda olduğu gibi eğitim alanında da egemenlik hakkını elde tutmaya özen göstermiştir. Amerikan Misyoner Örgütü yöneticileri bu tutumu zamanında sezmiş ve 1922 Eylülü itibarıyla, Türkiye'deki eğitim faaliyetlerini durdurmak yerine faaliyetlerinden din ögesini elden geldiğince çıkarma politikasına yönelmişlerdir¹⁵⁴.

Görüldüğü üzere I.Dünya Savaşı'nın çıkması ile başlayan süreçte Osmanlı Devleti ile savaşa tutuşan devletler kadar olmasa da ABD kurumları savaş ortamından ve savaşın sonuçlarından etkilenmiştir. Özellikle Osmanlı'nın 1914'de kapitülasyonları tek tarafı olarak kaldırdığını ilan etmesi ve ABD'nin savaşa katılmasının hemen ardından

¹⁵⁰ NARA. 767. 68119 / 0- 201. Amerikan Misyoner Örgütü James L.Barton'un Amerikan Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes'e gönderdiği 1 Mart 1922 tarihli mektup.

¹⁵¹ Anlaşmaya ekli mektuplar için bkz. İsmail Soysal Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, Ankara 1989, s.53-60; Ayrıca bkz.Ökçün, a.g.m., S.148.

¹⁵² Soysal a.g.e., s.48-60; Ökçün, a.g.m., s.148; Koçak, a.g.m., s.490-491.

¹⁵³ Koçak a.g.m., s.490-491; Ökçün, a.g.m., s.148-149; Kocabaşoğlu,"Amerikan Okulları",s.500.

¹⁵⁴ Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", s. 500.

1917 yılında ilişkilerin resmi olarak kesilmesi Osmanlı ülkesindeki ABD kurumlarını zor duruma sokmuştur.

ABD bundan sonraki süreçte Osmanlı ülkesindeki kurumlarının genel anlamıyla kapitülasyonlar adı altında elde ettiği hakları tekrar geri kazanabilmek amacıyla bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Mondros Ateşkes Anlaşması (1918) sonrasında Sevr Anlaşması'nın 1920'de imzalanmış olması, gerek İtilaf Devletleri gerekse ABD için önemli bir dayanak olmuştur. Ancak TBMM Hükümeti, Sevr Anlaşması'nı tanımadığını ilan etmiştir. Gelişen süreçte ve oluşturulan diplomatik platformlarda Türkiye'de faaliyet gösteren ABD Misyoner Örgütü pek çok girişimde bulunmuştur. Strateji, ABD'nin kendi çıkarlarını en etkili şekilde yine kendinin savunacağı tezidir. Bu da ancak barış anlaşmasında en iyi şekilde temsil edilmek ve barış görüşmelerini etkilemek şeklinde olacaktır. Bu anlamda bu kurumların yetkilileri bir dizi memorandum veya rapor hazırlayarak bunların görüşmelerde yer alacak devletlerce benimsenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuların barış görüşmelerinde tartışılması ve gündeme getirilmesine çalışılmıştır. Bunun için ABD Dışişleri Bakanlığına Osmanlı ülkesindeki kurumların temsilcileri tarafından pek çok mektup gönderilmiş ve ABD'nin düzenlenen konferanslara katılması noktasında ısrar edilmiştir.

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra toplanan Lozan Konferansı'nda ele alınan konulardan birisi de yabancı devlet okulları meselesi idi. Konferansın 20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923 arasındaki birinci bölümünde bu konuda anlaşmaya varılamamıştır. 23 Nisan'da başlayan ikinci görüşmelerde konu tekrar tartışmaya açılmıştır¹⁵⁵. Uzun görüşmeler sonucunda Türkiye'deki yabancılara ait kurumların varlığı, ancak dini telkinlerde bulunmamaları ve devletin genel kanunlarına uymaları şartlarıyla, anlaşmanın imzalanmasından sonra İsmet Paşa tarafından Fransız, İngiliz, İtalyan temsilcilerine gönderilen mektuplarla tanınmıştır¹⁵⁶. 24 Temmuz 1923 tarihli bu mektuplara göre Türk Hükümeti; Türkiye'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan kurumlarının 30 Ekim 1914'ten önceki varlıklarını tanıyordu.

Lozan Konferansına taraf olarak değil bir gözlemci heyetle katılan ABD, kapitülasyonların korunması ve Amerikan din ve eğitim kurumlarına çalışma bağımsızlığının tanınması için uğraş vermiştir. Nitekim anlaşmanın imzalanmasından sonra ABD ile 6 Ağustos 1923'te Lozan'da Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Anlaşması ile aynı espride hazırlanmış olan bu anlaşma ile Türkiye'deki Amerikan kültürel ve dini kurumları tanınmıştır¹⁵⁷. Ancak, Ermeni meselesinin ortadan kaldırılmış olması ve kapitülasyonların ilgası gerekçesiyle bu anlaşma ABD' de uzun süre tartışılmış ve 18 Ocak 1927'de Amerikan Senatosunca kabul edilmemiştir¹⁵⁸. Bununla birlikte

¹⁵⁵ Lozan'daki tartışmalar için bkz. Ökçün, a.g.m., s. 149–158.

¹⁵⁶ Bu mektuplar için bkz. Soysal, a.g.e., s. 222–226; Ökçün, a.g.m., s. 156–157.

¹⁵⁷ Soysal, a.g.e., s. 320; Sezer, a.g.e., s. 48; Köprülü, a.g.m., s. 943–944; Ömer Turan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri” ,*Osmanlı*, C.2, Ankara 1999, s.208.

¹⁵⁸ Turan, a.g.m., s. 210, dipnot 34; Köprülü, a.g.m., s. 944; Sezer, a.g.e., s. 16.

Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin önemli yasal dayanaklarından biri olan kapitülasyonların Lozan'da kaldırılması ile misyonerler ve misyonerlerin kurumları artık Türk iç hukukunun bir meselesi haline gelmiş oldu¹⁵⁹.

SONUÇ

Osmanlı ülkesi Amerikan misyonerlerince yürütülen çalışmalarda dikkate alınan önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Açtıkları eğitim, dini ve hayır kurumları ile hayatın her alanına el atmışlardır. Öyle ki, I.Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan mandasını savunan bir kesimin olması ABD'nin Osmanlı ülkesindeki çalışmasının boyutunu göstermesi açısından ilginçtir.

Amerikalılar eğitime son derece önem vermişler ve Robert Koleji gibi bugün dahi aktif olarak varlığını devam ettiren eğitim kurumları açmışlardır. Yalnız unutulmamalıdır ki, bu kurumların hayat bulabilmesi ve faaliyetlerini devam ettirebilmesi Osmanlı Devleti'nin bu kurumlara tanıdığı bir takım ayrıcalıklar neticesinde olmuştur. Ancak tek taraflı olarak verilen bu ayrıcalıklar Osmanlı'nın zor zamanlarında bir hak olarak görülmüştür.

I.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde gerek kapitülasyonların gerekse ilgili anlaşmaların sağladığı imkânlarla rahatça çalışmalarını sürdüren Amerikan kurumları savaşın başlamasıyla birlikte bir takım sorunlarla karşılaşmışlardır. Savaş sonrasında milli bir anlayışın benimsenmeye başlanması Amerikan misyonerlerini telaşa düşürmüştür. Siyasetle iç içe olan misyonerler, Türk-Amerikan diplomasinin ve ikili ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda Amerikan kurumlarının 1914 öncesindeki statülerinin korunması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu doğrultuda Amerikan Misyoner Örgütü tarafından İtilaf Devletlerine sunulmak üzere kapitülasyonların muhafazası ile Amerikan dini, eğitim ve hayır kurumlarının çalışma serbestiyetlerinin savunulduğu memorandumlar hazırlanmıştır. Öte yandan Amerikan kurumlarının Türk Hükümetinden taleplerini içeren raporlar hazırlanmıştır. Bu şekilde Amerikan kurumlarının çıkarlarının uluslararası bir konferansta tartışılarak garantilenmesine çalışılmıştır. Ancak Lozan Konferansı'nda kapitülasyonların kesin olarak kaldırılmasıyla yabancı kurumların statüleri yeni Türk devletinin egemenlik kapsamı içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır.

¹⁵⁹ Sezer, a.g.e., s.16; Turan, a.g.m., s. 208.

Ek:I**Tablo:I Osmanlı Ülkesindeki Amerikan Kurumlarının Mali Bilançosu¹⁶⁰**

Kurumun Adı	Kurumun Faaliyette Bulunduğu Yer	Kurulduğu Yer	Başlangıçtan 1915'e kadar harcanan (\$)	1915 yılındaki mülkün değeri(\$)	1915 yılındaki harcama sı (\$)	ABD'deki Fon Miktarı (\$)
Fırat Koleji,	Harput	Massachusetts	378.000	184.000	14.000	95.000
Merkezi Türkiye Koleji,	Antep	Massachusetts	280.000	116.000	12.500	72.000
St.Paul Koleji,	Tarsus	New York	110.000	54.000	10.000	77.000
Anadolu Koleji	Merzifon	Massachusetts	324.000	190.000	13.800	66.000
Uluslararası Kolej	İzmir	Massachusetts	395.000	185.000	9.000	-
Selanik Tarım ve Endüstri Enstitüsü	Selanik	New York	60.000	20.000	9.000	-
Amerikan Koleji	Van	Amerikan Board'a bağlı olarak çalışmaktadır	47.000	37.000	8.000	15.000
Merkezi Türkiye Kız Koleji,	Maraş	Amerikan Board'a bağlı olarak çalışmaktadır	210.000	95.000	9.600	-
Öğretmen Koleji	Sivas	Amerikan Board'a bağlı olarak çalışmaktadır	160.000	80.000	8.000	-
Amerikan Kız Koleji,	İzmir	Amerikan Board'a bağlı olarak çalışmaktadır	160.000	68.000	6.400	-
Kolej ve Teoloji	Samakov,	Amerikan Board'a	110.000	75.000	9.000	-

¹⁶⁰ Yukarıda verilen listenin kısmi bir liste olduğu ve buradaki örgüt ve kurumların listede ismi belirtilmeyen diğer örgüt ve kurumlarla birlikte çalıştıkları; bu kurumların Amerikalı bağışçılar tarafından kurulup desteklendiği ve yönetildiği belirtilmiştir. NARA. 767. 68119 / 0- 201. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderilen 6 Nisan 1916 tarihli Dilekçenin Eki :“Türkiye'deki Amerikan Eğitim, Sağlık, Sanayi, Hayır ve Dini Kurumları, 1915”.

Enst.	Bulgaristan	bağlı olarak çalışmaktadır				
Amerikan İncil Derneği	-	New York	3.805.000	30.000	97.000	-
İncil evi	İstanbul	New York	-	250.000	-	-
Amerikan Dini Risale Topluluğu	-	New York	94.000	-	-	-
Presbiteryen Misyoner Örgütü	-	New York	3.437.000	1.200.000	144.000	-
Amerikan Arkadaşlar Misyonu	-	-	151.000	65.000	9.000	-
Ulusal Ermeni Yardım Örgütü	-	New York	600.000	-	56.000	-
Amerikan Reform Kilisesi	-	New York	75.000	16.000	8.000	-
Genç Erkekler Hıristiyan Örgütü	-	New York	200.000	175.000	7.000	-
Genç Kadınlar Hıristiyan Örgütü	-	New York	6.000	-	1.500	-
Amerikan Hastanesi	Konya	New York	60.000	30.000	4.000	-
Robert Koleji	İstanbul	New York	3.070.000	1.140.000	75.000	1.611.000
İstanbul Kız Koleji	-	Massachusetts	1.800.000	1.000.000	60.000	-
Suriye Protestan Koleji,	Beyrut	New York	2.800.000	900.000	60.000	969.000

KAYNAKÇA
A-Arşiv Belgeleri

NARA(National Archives and Records Administration),
M 363, Roll:7, 767.68119/0-201

B-Kitap ve Makaleler

- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, Kısım: III, Ankara 1991.
 Erhan, Çağrı, “Osmanlı-ABD İlişkileri”, Osmanlı, C. 2, Ankara 1999.
 Fendoğlu, Tahsin, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, Türkler, C. 14, Ankara 2002.
 Gordon, Leland James, American Relations With Turkey–1830–1930, Philadelphia 1932.
 Haydaroğlu, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, Türkler, C.14, Ankara 2002.
 Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C. 8, Ankara 1995.
 Kırşehirlioğlu, Erol, Türkiyede Misyoner Faaliyetleri, İstanbul 1963.
 Kocabaşoğlu, Uygur, Anadolu’daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Ankara 2000.
 Kocabaşoğlu, Uygur, “Amerikan Okulları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1985.
 Kocabaşoğlu, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, Osmanlı, C. 5, Ankara 1999.
 Koçak, Cemil, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1985.
 Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1999.
 Köprülü, Orhan F. “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, Belleten, C. LI, sayı: 200, Ankara 1987, s. 927.
 Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı –XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi- (Haz. Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001.
 Ökçün, Gündüz, “Yabancıların Türkiye’de Okutma Hürriyeti”, AÜSBF Dergisi, C. XIV, Ankara 1959, No: 2–3.
 Polat, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, Belleten, C. LII, sayı: 203, Ankara 1988.
 Polat Haydaroğlu, İlknur, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, Ankara 1990.
 Sezer, Ayten, Atatürk Dönemi’nde Yabancı Okullar (1923–1938), Ankara 1999.

-
- Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I, Ankara 1989.
- Şimşir, Bilal N. "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, 8-12 Ekim 1984, Erzurum.
- Tozlu, Necmettin, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara 1991.
- Tozlu, Necmettin, "Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları", Osmanlı, C:5, Ankara 1999.
- Turan, Ömer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı, C.2, Ankara 1999.
- Turan, Ömer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, Türkler, C.2, Ankara 2002.
- Vahapoğlu, Hidayet, Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından), Ankara 1990.